

Veien mot det digitale kontrollsamfunnet

Digital teknologi og makt i Gilles Deleuzes kontrollsamfunn

Lily Agnes Kolltveit Ford

Masteroppgave, FILO350

Veileder: Kristin Sampson
Institutt for Filosofi og Førstesemesterstudier
Universitetet i Bergen
Vår 2023

Sammendrag

Denne oppgaven handler om kontrollsamfunnet som vokste fram omtrent etter slutten av andre verdenskrig. Deleuze utvikler idéen om kontrollsamfunnene i en forlengelse av Foucaults historiske periodisering som var basert på makt. Makt blir dermed et grunnleggende tema i denne oppgaven. For det første tar oppgaven for seg kontrollsamfunnet i forbindelse med den historiske utviklingslinjen av maktutøvelse fra suverenitetssamfunnet og fram til kontrollsamfunnet. Maktutøvelsen Foucault beskriver i de såkalte disiplineringsamfunnene var bundet til konkrete rom og preget av blant annet rigide tidsrammer – og skal sees i sammenheng med kapitalismens masseproduksjons- og ekspanderingsbehov på 1700- og 1800-tallet. For det andre handler oppgaven om sammenhengen mellom kontrollsamfunnet og digital teknologi. Det er nyttig å bruke begrepet digital teknologi, fordi det kaprer noe vesentlig både ved datamaskinene Deleuze hadde å forholde seg til på starten av nittitallet, og dagens stadig mer avanserte digitale maskiner, som bærbare PC-er og smartklokker. Flere kommentatorer, blant annet James Brusseu, har skapt tankevekkende diskusjoner om forskjellen på teknologien på nittitallet og teknologien drøye tretti år senere; samtidens forhold til avanserte, digitale maskiner aktualiserer momenter i Deleuzes kontrollsamfunn bedre enn noensinne.

Abstract

This thesis is about the society of control, which emerged approximately after the end of the second world war. Deleuze develops his idea of the societies of control as an extension of Foucault's historical periodisation, which was based on power: That is why power is a fundamental theme in this thesis. First, the thesis takes on the societies of control with regards to the historical evolution that led up to them, all the way back to the societies of sovereignty. In the disciplinary societies, which followed the societies of sovereignty, power was bound to specific spaces and characterized by rigid organisation of, among other things, time. I will consider these characteristics with regards to the requirements for mass production and expansion brought along by the capitalism of the 18th and 19th centuries. Second, this thesis is about the relationship between the society of control and digital technology. The term digital technology is useful because it entails not only central aspects of the computers that Deleuze knew of in the nineties, but also the ever-advancing digital machines of today, such as laptops and smart watches. Commentators that have created thought-provoking discussions on the differences between the technology of the nineties and the technology roughly thirty years later, include James Brusseu; the relationship we have with advanced, digital machines in the present day, actualizes elements of Deleuze's societies of control better than ever.

Innholdsfortegnelse

Innledning	5
Tematikk	6
Originallitteratur	7
Det teoretiske landskapet	8
Om kapitlene	11
1. Å forstå maktbegrepet	13
En tradisjonell forståelse av makt	14
Det foucauldianske maktbegrepet	18
2. Fra suverenitet til disiplin	25
To typer straff	26
Organisering av produksjon – disiplin og kapitalisme	31
Disiplineringsmakt og kroppen	34
Biomakt – å administrere livet på befolkningsnivå	36
3. Kontrollsamfunnet vokser fram	43
Rhizomatisk organisasjon og modulerende krefter	44
Institusjonenes grenser viskes ut	50
4. Dividualisering og digitale maskiner	55
Individer blir til divider	56
Kybernetiske systemer og øyeblikkelig kommunikasjon	60
En mutasjon av kapitalismen	63
Smartbyer og overvåkningskapitalisme	65
Etterord	74
5. Litteraturliste	75

Innledning

Denne oppgaven tar for seg Gilles Deleuzes idé om kontrollsamfunnet. Jeg skal både redegjøre for den historiske konteksten kontrollsamfunnet befinner seg i, og drøfte kontrollsamfunnets tilknytning til moderne, digital teknologi. Det sentrale spørsmålet mitt er med andre ord dette: Hvordan kan den digitale teknologiens utvikling og kontrollsamfunnets framvekst sees i sammenheng?

I kontrollsamfunnet identifiserer Deleuze nye typer makt som i økende grad har preget samfunnet omtrentlig etter slutten av andre verdenskrig. Det som først og fremst kjennetegner kontrollsamfunnet, er at maktstrukturenes territorium, altså arenaene for maktutøvelse, ikke er låst til konkrete steder – kontrollsamfunnet er tilpasningsdyktig og preget av modulasjon. Deleuze kaller kontroll, som er et begrep han låner fra William Burroughs, for det nye monsteret¹ – det er en ny sofistisert makttipe som gjennomsyrrer hele samfunnet. Det er i forlengelse av Michel Foucaults historiske inndeling av samfunnstyper at Deleuze utvikler idéen om kontrollsamfunnet: Foucault identifiserer disiplineringsamfunnet på 1700- og 1800-tallet, og her finnes en fengselsaktig maktutøvelse preget av industri og masseproduksjon. Vi kan kanskje kalle disiplinen for det gamle monsteret – de innesperrende miljøene i disiplineringsamfunnet bar preg av hierarkiske maktpyramider som søkte å maksimere produktivitet og lønnsomhet. Disiplineringsamfunnet på sin side vokste fram fra suverenitetssamfunnet, hvor maktutøvelsen typisk skjedde gjennom en allmektig hersker – for eksempel en konge.

Jeg skal drøfte på hvilke måter utviklingen av nyere digital teknologi er sentral; den har blant annet gjort maktstrukturene mer vidtrekkende, og muliggjort at kontrollen kan utføres mye mer tilpasset og personlig til hver enkelt av oss, fordi teknologiens kapasitet til å bearbeide informasjon stadig øker. I tillegg skal jeg utforske hvordan den digitale teknologien har tilrettelagt for det Deleuze kaller *dividualisering*. I kontrollsamfunnet blir identiteten vår, selve «jeget», oppløst og delt opp i beleilige biter som kan behandles hver for seg – maktas subjekter slutter altså å være individer, men blir til *divider*.

¹ Deleuze, «Postscript», 4.

Tematikk

Tematikken for prosjektet mitt er tredelt. For det første handler oppgaven om makt: I Foucault og senere Deleuzes periodisering av samfunnstyper er det den dominerende maktformen som er utgangspunktet for inndelingen – kontrollsamfunnet er først og fremst en beskrivelse av en viss form for maktutøvelse i et samfunn, og hvordan de typiske maktteknikkene og -strukturene kommer til uttrykk. Derfor er maktbegrepet sentralt for mitt prosjekt.

For det andre handler oppgaven om de historiske utviklingslinjene som leder opp mot kontrollsamfunnet, og fokuset mitt på denne utviklingen innebærer en drøfting av maktstrukturene i disiplineringssamfunnet som Foucault utarbeidet, samt de mest grunnleggende elementene fra suverenitetssamfunnet. Da kontrollsamfunnet vokste fram etter andre verdenskrig, var det første gang den dominerende maktmekanismen i samfunnet hadde forandret seg på over hundre år, ifølge Foucaults periodisering: derfor er det hensiktsmessig å se nærmere på hvordan dette forrige skiftet i maktmekanismer artet seg – skiftet fra suverenitetssamfunnet til disiplineringssamfunnet – og redegjøre for hva disse maktmekanismene bestod i. En drøfting av dette vil sette overgangen fra disiplineringssamfunnet til kontrollsamfunnet i et historisk perspektiv, og understreke hva som er nytt og særegent med maktformen Deleuze beskriver i kontrollsamfunnet.

For det tredje handler oppgaven om kontrollsamfunnets sammenheng med den digitale teknologien som i økende grad preger samfunnet. Jeg skal argumentere at de to er uløselig knyttet opp mot hverandre, og at digital teknologi befinner seg i kjernen av idéen om kontrollsamfunnet. Jeg velger å bruke digital teknologi som et samlebegrep, som omfatter alt fra datamaskinene som Deleuze hadde å forholde seg til på åtti- og nittitallet, samt dagens smarttelefoner, TV-er, internett, smartklokker og apper. Det finnes mange andre ord som er beskrivende for denne typen teknologi, for eksempel smartteknologi eller informasjonsteknologi, men disse begrepene belyser spesifikke aspekter ved fenomenet mer enn andre, og dermed fungerer de teknisk sett som underkategorier av samlebegrepet digital teknologi. Imidlertid er det strengt tatt uviktig hvilket ord jeg bruker, så lenge begrepet kaprer det vesentlige: nemlig den enorme utviklingen i datateknologien de siste tretti åra – at dagens

digitale teknologi er fundamentalt annerledes enn teknologien på både 1850-tallet og 1950-tallet. Disse tre elementene samles i det sentrale spørsmålet jeg tar for meg, nemlig hvordan digital teknologi kan sees i sammenheng med kontrollsamfunnets framvekst.

Originallitteratur

Originallitteraturen jeg skal forholde meg til i størst grad, er Deleuzes «Postscript on the Societies of Control», heretter bare omtalt som «Postscript». Det gjør jeg fordi artikkelen er den viktigste kilden til idéen om kontrollsamfunnet – både i henhold til den historiske utviklingslinjen som blir videreutviklet fra Foucault, og det teknologiske aspektet av kontrollsamfunnet.

«Postscript» ble først publisert i 1990, og er på bare snaue sju sider. Den skiller seg fra andre ting Deleuze har skrevet² ved at han er mer konkret og bestemt, og sikter til håndfaste ting i verden. «It bears not the same Deleuzian voice so familiar from his other writings»³, sier Alexander Galloway om artikkelen: «A different voice resonates here, a more directly political voice».⁴ De konkrete fenomenene og tingene han trekker fram er mange – han snakker både om datamaskiner, kapitalisme, korporasjoner og business-modeller, og nevner surfing, TV-programmer og konkurranser på arbeidsplassen. Galloway kaller «Postscript» et manifest, nettopp på grunn av den bestemte, direkte framtoningen, det konkrete politiske innholdet, og den korte lengden på verket. De samme egenskapene ved artikkelen blir tolket i en annen retning av Mark Kelly, som mener dette taler for at Deleuze ikke la sjela si i idéen om kontrollsamfunnet – at det var noe han verken var spesielt opptatt av eller stolt av.⁵ Uansett har det blitt en berømt artikkel, som har gått fra å være en teoretisk og spekulativ idé til å ha blitt virkeliggjort i uhyggelig stor grad i løpet av de drøye tretti årene som har gått etter at Deleuze skrev den.⁶

² For eksempel *Anti-Ødipus: Kapitalisme og Schizofreni* (1972)

³ Galloway, «Superfold», 513.

⁴ Ibid.

⁵ Han sier blant annet: «[...] how influential this text has been, despite how unimportant it might have been from the perspective of its author.» (Kelly, «Disipline is Control», 151.) Denne uenigheten er interessant, fordi den framhever hvor ulikt det går an kan tolke de samme opplysningene.

⁶ Brusseau, blant annet, understreker dette: «Today, 'control' is no longer an abstract concept in political philosophy; it is localisable as specific technologies functioning where personal information is gathered into contemporary data commerce.» (Brusseau, James., «Deleuze's Postscript Updated for Big Data Analysis», 2.)

I tillegg til «Postscript» bruker jeg også Deleuzes bok *Foucault* (1986)⁷, og intervjuer han gjennomførte med Antonio Negri.⁸ I sistnevnte utdyper Deleuze idéen om kontrollsamfunnet og gir oss utfyllende opplysninger. Boka om Foucault er nyttig fordi den diskuterer Foucaults maktbegrep, samt detaljer ved disiplineringssamfunnet.

Jeg bruker *Overvåkning og Straff* (1975)⁹ som hovedkilde til Foucaults idéer om suverenitets- og disiplineringssamfunnet. Boka handler om maktas forhold til kroppen, og framveksten av det disiplinerende fengselssystemet. Her undersøker Foucault hvordan straff uttrykker maktrelasjonene i samfunnet, og hvordan disiplinerende teknikker som overvåkning og internalisering av makt ble brukt til å forme individers atferd og opprettholde sosiale hierarkier. I tillegg anvender jeg *Viljen til Viten* (1976), fordi her belyser Foucault flere sider ved disiplineringssamfunnet og begrepet biomakt. Boka bruker seksualitet i en undersøkelse om blant annet forholdet mellom kunnskap og makt, som er nyttig særlig for den delen av oppgaven som handler om disiplineringssamfunnet sitt forhold til kroppen, og interessant fordi det belyser idéen om at maktstrukturer kan gjennomsyre mange nivåer av samfunnet, fra det som angår hele befolkninger og helt ned til det personlige og kroppslige.

Det teoretiske landskapet

Denne oppgaven befinner seg i skjæringspunktet mellom to litt ulike teoretiske felt. På den ene siden entrer jeg, ved å ta for meg Deleuze og Foucault, inn i et post-strukturalistisk tradisjon. Denne filosofiske retningen som bygger på en nietscheansk tradisjon, fordi den beveger seg vekk fra konvensjonelle strukturer og begreper som ifølge post-strukturalistene i forlengelse av Nietzsche kan føre til fastslåtte måter å forstå verden på. Strukturalismen, som sies å ha sitt opphav i Ferdinand de Saussure, er idéen om at mening blir muliggjort av mønstre¹⁰ – gjerne i form av par av binære opposisjoner som varm og kald, utenfor og innenfor, eller det konkrete og det abstrakte. Strukturalismen søkte med dette å avdekke de underliggende strukturene i samfunnet, og forutsatte at disse strukturene ikke bare var

⁷ Deleuze, *Foucault*.

⁸ Bl. a.: Deleuze, *Regimes of Madness*.

⁹

¹⁰ Radford, «De Saussure and Foucault», 61.

uforanderlige og universelle, men at det er mulig å avdekke dem i det hele tatt. Post-strukturalismen utfordrer idéen om at det finnes en slags objektiv sannhet som kan avdekkes gjennom rasjonell tenkning eller vitenskapelige metoder. Snarere enn at fenomener blir oppdaget, mener post-strukturalistene at begreper i stedet blir konstruert: virkeligheten er noe som konstrueres gjennom språk og diskurser, og fenomener blir betraktet som et resultat av flere faktorer som virker på hverandre samtidig og over tid, snarere enn som en del av en fastsatt, overordnet struktur.

På den andre siden beveger jeg meg inn i et landskap av samtidsanalyser som utforsker den digitale teknologien og de sosiale, kulturelle og politiske konsekvensene den fører med seg. Man er ikke alene om man i en diagnose av samtiden trekker fram den digitale teknologien som særlig definerende for vår tid.¹¹ Den digitale teknologien har blitt både utbredt og avansert på kort tid, og i mediene uttrykkes stadig bekymringer knyttet til dette: for eksempel diskuteres skjermbruk i skolen, farene med kunstig intelligens, skjønnhetsidealer på sosiale medier, skjermbruk hos barn og unge i sammenheng med blant annet problemer med søvn og psykisk helse, og bruken av appen TikTok på telefonene til blant annet stortingspolitikere og ansatte i NRK. Dette viser oss at det finnes en bevissthet i samfunnet rundt spørsmål knyttet til digital teknologi og makt, og at spørsmålet er relevant og interessant.

Shoshana Zuboff har blitt en viktig skikkelse i diskusjonen rundt såkalt «big tech» og deres innsamling av store mengder digital informasjon om store deler av befolkningen. I *The Age of Surveillance Capitalism*¹² beskriver hun hvordan teknologiselskaper som Facebook og Google samler inn og utnytter de innsamlede persondataene, noe som utgjør en form for kapitalisme basert på overvåking. Zuboff gir oss et nyttige og ikke minst moderne perspektiver på forbindelsen mellom makt og moderne teknologi for innsamling av data, som jeg skal benytte

¹¹ Det er på ulike måter forsøkt å sette ord på det moderne samfunnet preget av digital teknologi, ved å vektlegge forskjellige elementer som viktigst eller mest definerende. Guy Debord bruker begrepet for «the Society of the Spectacle», og beskriver et samfunn er preget av en stadig økende overflod av bilder og representasjoner som erstatter direkte erfaringer og virkelige opplevelser. (Debord, Guy, *The Society of the Spectacle*.) Manuel Castells kaller det for informasjonssamfunnet, for å sette fokus på det moderne samfunnets kapasitet for informasjonsflyt; både det økende tempoet og den voksende mengden den digitale teknologien har kapasitet til å håndtere (Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society*). Jeg nevner disse begrepene som eksempler på samtidsanalyser som setter aspekter ved digital teknologi i fokus; oppgaven forholder seg ikke til Debord og Castells' perspektiver utover denne hensikten.

¹² Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism*, 2019.

meg av. Forbindelsen mellom overvåkningskapitalismen og kontrollsamfunnet er interessant,¹³ fordi overvåkningskapitalismen aktualiserer sentrale momenter i kontrollsamfunnet drøye tretti år senere. Efe Basturk og Jan Jagodzinski utforsker denne forbindelsen: Jagodzinski kobler overvåkningskapitalismen opp mot kontrollsamfunnet med fokus på begrepet kybernetikk, og i følge Basturk virkeliggjøres den data-baserte overvåkingen Zuboff beskriver særlig i idéen om dividualisering. I forlengelsen av dette utforsker de begge også forbindelsen med Foucaults panoptiske overvåking, og jeg skal utforske hvordan disse formene for overvåking forholder seg til hverandre.

Det går an å trekke flere linjer fra Deleuze og kontrollsamfunnet til det jeg kaller digital teknologi. Alexander Galloway og Alkim Erol er blant dem som bruker andre begreper fra Deleuze sin tenkning i samme hensikt. Galloway bruker Deleuze til å konstruere et bilde av det han kaller den moderne informasjonsalderen – og med dette som motivasjon inkorporerer han deleuzeanske idéer som differensiering og det digitale versus det analoge – men viktigst for Galloway er Deleuzes begrep om «the superfold», som han kaller en «the new active mechanism for life within computerized control society.»¹⁴ Folden Galloway sikter til er et vanskelig tilgjengelig begrep hos Deleuze – vi kan forstå det som en idé om at alt i verden består av en uendelighet av sammenflettede dimensjoner og lag som aldri kan kartlegges eller avdekkes i sin helhet. Erol kobler på sin side digital teknologi og kontrollsamfunnet opp mot Deleuzes begreper om deterritorialisering og reterritorialisering; prosesser som henholdsvis bryter ned eksisterende territorier for å frigjøre nye rom og muligheter, og aktualiserer disse mulighetene et annet sted. Erol ser på kontrollen som en konsekvens av disse prosessene. Galloway og Erol skaper vellykkede diskusjoner med bruken av disse begrepene, fordi deres begrepsbruk gjør at de kaprer en helhet av Deleuze sin tankeverden, og gir dem muligheter til å målrettet belyse konkrete aspekter ved sine analyser av Deleuze. Jeg skal ikke inkorporere andre aspekter ved Deleuze sin tenkning, men heller fokusere på opplysningene og begrepene Deleuze gir oss i «Postscript». Det er imidlertid et begrep jeg skal ha fokus på som ikke er å finne i den originale artikkelen, nemlig rhizomet. Bruken av det rhizomatiske som betegnelse på både kontrollsamfunnets overordnede struktur, samt som en karakteristikk av mer

¹³ Blant annet James Brusseau trekker denne linja. (Brusseau, James. «Deleuze's Postscript Updated for Big Data Analysis», 22, 29.)

¹⁴ Galloway, «Computers and the Superfold», 524.

spesifikke digitale maskiner, er nærliggende¹⁵ – spesielt som en beskrivelse av internett, en kobling blant annet Roar Høstaker har gjort.

Michael Hardt og Antonio Negri bruker idéen om kontrollsamfunnet, i tillegg til andre Deleuzeanske begreper og idéer blant annet fra *Tusen Platå* (1980), når de utvikler sin teori om et postmoderne samfunn som de kaller Imperiet. I den forbindelse har de gått i den retningen at de ser Foucaults begrep om biomakt som å være i tett forbindelse med kontrollsamfunnet. Reidar Braastad Myklebust går så langt at han betegner de to begrepene som synonyme.¹⁶ Jeg skal drøfte biomaktbegrepet som en del av beskrivelsen av disiplineringsamfunnet, men jeg skal ikke bruke tid på å trekke denne linja mellom biomakt og kontroll. Dette hadde imidlertid vært en interessant diskusjon, fordi man finner mange likhetstrekk mellom de to begrepene: blant annet handler det i begge tilfeller om hvordan makt kan fungere dyptgående og kroppslig på hele befolkninger, noe man kan si både om makta i kontrollsamfunnet, og om biomakt.

Et kritisk blikk på kontrollsamfunnet finner vi hos Mark Kelly. Kritikken hans går først og fremst ut på at strukturen og organiseringsmodellen Deleuze identifiserer i kontrollsamfunnet ikke skiller seg fra den i disiplineringsamfunnet i den grad at den kan kalles en annen samfunnsorganisering; dermed er den makttypen vi finner i kontrollsamfunnet en type disiplineringsmakt. Idéen om kontrollsamfunnet er kompleks, og derfor det er ikke overraskende at det kommer denne type kritikk mot den. Som Deleuze selv påpeker: «the coils of a serpent are even more complex than the burrows of a molehill».¹⁷ På mange måter er Kellys kritikk en positiv og produktiv ting, fordi kontrollsamfunnet er relativt lite gransket – vi vet lite om det fordi det er så nytt. Deleuze sin artikkel dekker så vidt syv sider, og utviklingen er stadig pågående.

Om kapitlene

I første kapittel skal jeg redegjøre for det foucauldianske maktbegrepet, som forutsetter å tegne et bilde av en typisk, tradisjonell forståelse av makt. Dette gjør jeg ved hjelp av 1800-

¹⁵ Koblingen er gjort av blant andre Alexander Galloway, Tjerk Timan og James Brusseau.

¹⁶ F eks Ragnar Braastad Myklebust (Myklebust, «Marx, Foucault, Spinoza», 74.)

¹⁷ Deleuze, «Postscript», 7.

talls-sosiologen Max Weber og momenter Deleuze trekker fram ved konvensjonelle forståelser av maktbegrepet i lesning av Foucault – og det som kommer fram er et maktbegrep som peker på konkrete steder eller entiteter. Sammenligningen med dette konvensjonelle maktbegrepet understreker det foucauldianske maktbegrepet sitt foranderlige lokaliserbare preg. Hovedpoenget er at makt er å finne overalt, og ikke kan reduseres til en lokalisierbar, konkret størrelse.

Det andre kapittelet er en redegjørelse av Foucaults analyse av disiplineringsamfunnet, og innebærer en beskrivelse av overgangen fra den foregående samfunnstypen, nemlig suverenitetssamfunnet. Straff, som Foucault har fokus på, er et område hvor maktutøvelsen i de to samfunnstypene kommer særlig godt fram. Jeg skal drøfte disiplineringsamfunnets forhold til kroppen sammenlignet med suverenitetssamfunnet, og til slutt skal jeg redegjøre for biomakt – som mange kommentatorer ser på som en forlengelse eller en videreutvikling av disiplineringsmakt.¹⁸

I det tredje kapittelet ser vi kontrollsamfunnets framvekst, og jeg skal tydeliggjøre hva som karakteriserer kontrollsamfunnet og hva som er nytt med denne måten å organisere samfunnet på. Vi skal se at i kontrollsamfunnet er de fysiske, konkrete avgrensningene som vi finner i disiplineringsamfunnet ikke lenger nødvendige, og maktstrukturene opptrer heller over-institusjonelt, preget av en modulerende, rhizomatisk struktur.

I siste kapittel drøfter jeg den digitale teknologiens forbindelse med kontrollsamfunnet. Jeg skal diskutere hvordan både det rhizomatiske, en nettverks-aktig organiseringsmodell, og det kybernetiske, en styringsmekanisme som kan modulere seg selv basert på informasjon om miljøet rundt seg, gir seg til uttrykk både som typiske egenskaper ved hvordan mye av den digitale teknologien som har vokst fram etter nittitallet fungerer, og som beskrivelser på strukturer og teknikker i kontrollsamfunnet for øvrig. Til slutt skal vi se hvordan elementer vi har drøftet ved kontrollsamfunnet kan sees i sammenheng med overvåkning og individualisering i det jeg kaller smartbyer.

¹⁸ Mark Kelly kaller disiplineringsmakt og biomakt for to helt ulike makttyper, og dette skillet finner vi ikke igjen hos for eksempel Hans Christian Farsethås. Disse ulikhetene i begrepsforståelse skal jeg drøfte nærmere.

Kapittel 1:

Å forstå maktbegrepet

I dette kapittelet skal jeg kaste lys over maktbegrepet til Foucault. Deleuzes analyse av maktstrukturene i kontrollsamfunnet er utviklet i en forlengelse av Foucault sin forståelse av maktbegrepet, noe vi skal undersøke detaljene ved i senere kapitler, og derfor skal jeg tegne et bilde av maktbegrepet til Foucault i dette kapittelet. Denne kaller jeg den foucauldianske oppfatningen av makt – det er denne foucauldianske forståelsen Deleuze bruker og videreutvikler.

I denne oppgaven søker jeg å gå dypere bakenfor de maktstrukturene som er tilsynelatende i samfunnet – og ved hjelp av Deleuze og Foucault karakterisere kompleksiteten av maktstrukturene i den moderne verden, og drøfte hvordan de er strukturert i samfunnet. Både hos Foucault og Deleuze, i deres beskrivelser av henholdsvis disiplinerings- og kontrollsamfunnet, står maktbegrepet sentralt. I begge disse samfunnstypene er det framtreddelsen av maktstrukturer vi ser, og beskrivelsen av de ulike maktteknikkene og -metodene som praktiseres.¹⁹ Derfor står spørsmålet om hvordan vi skal forstå maktbegrepet sentralt for prosjektet i denne oppgaven, som er å undersøke maktstrukturene i kontrollsamfunnet både i historisk og teknologisk perspektiv.

Hva er makt? Gilles Deleuze forteller oss at det er feil spørsmål å stille – at det heller er hensiktsmessig å spørre seg hvordan makt arter seg og hvordan den praktiseres. Deleuze forteller oss: «Foucaults definisjon av makt er tilsynelatende uhyre enkel, makten er en relasjon av krefter, eller snarere enhver relasjon av krefter er en 'maktrelasjon'».²⁰ Deleuze sin oppsummering av Foucault understreker et sentralt poeng, nemlig en forståelse av maktbegrepet som en relasjon snarere enn en konkret størrelse, noe som skal bli tydelig i dette kapittelet. Her antyder også Deleuze konturene til et svar på spørsmålet som altså står sentralt: «man spør ikke 'hva er makten? Og hvor stammer den fra?', men derimot: Hvordan

¹⁹ Detaljene om maktstrukturene i disse ulike samfunnstypene skal vi gå nærmere inn på i de neste kapitlene.

²⁰ Deleuze, *Foucault*, 85.

utøves den?»²¹ Dette spørsmålet vil gi mer komplekse svar enn å simpelthen spørre seg hva makt er. I dette kapitlet skal jeg vise hvordan det å stille dette spørsmålet gir oss en anledning til å bevege oss forbi forenklinger som at makt er noe som besittes av for eksempel staten eller domstolene, så vi heller kan identifisere kompleksiteten til maktstrukturene i samfunnet – som kan forstås som en samling relasjoner eller en praksis som finnes på flere nivåer. I forbindelse med drøftingen av den foucauldianske forståelsen av makt som relasjon, skal jeg undersøke begrepet diskurs. Begrepet forteller oss noe om relasjonen mellom oss og den sosialt konstruerte virkeligheten vi forholder oss til, og uttrykker derfor sentrale aspekter ved Foucaults forståelse av makt: nettopp fordi makt forstås som sosialt, kulturelt, mellommenneskelig – en relasjon i og mellom disse faktorene.

For å karakterisere det foucauldianske maktbegrepet, skal jeg belyse kontrasten til en tidligere oppfatning av makt, som assosierer makt med konkrete entiteter: I forsøket på å besvare spørsmålene om hvem som innehar makt, hvor den befinner seg, eller hvem som bestemmer over hvem, har man redusert maktbegrepet til å være knyttet til domstoler, folkeforsamlinger, lovgivende forsamlinger, staten, enkeltmennesker, kulturelle eliter eller tradisjonelle strukturer. For å danne et bilde av en tradisjonell maktforståelse som kaprer disse elementene, skal jeg vise til Max Weber sin sosiologiske analyse av makt, som gir oss et konkret bilde på hva som har vært typiske trekk i konvensjonelle forståelser av maktbegrepet. Jeg skal supplere Webers maktanalyse med elementer fra Deleuze sin lesning av Foucault, som gir oss utfyllende opplysninger om hvordan maktbegrepet har blitt forstått tradisjonelt. Til sammen utgjør dette et bilde på en tradisjonell maktforståelse som tydeliggjør hva Foucault og Deleuze nettopp søker å gjerne seg fra: I deres syn har nemlig maktstrukturene i samfunnet transcendent disse tradisjonelle tankemåtene, og kan ikke lenger reduseres til dem.

En tradisjonell forståelse av makt

Først skal vi altså danne konturene av en tradisjonell maktforståelse ved hjelp av Weber og Deleuze. Weber sin maktanalyse kan kalles den klassiske sosiologiske forståelsen²², og makt blir kort sagt forstått som en legitimert evne noen har til å påvirke andre – en evne til å få

²¹ Ibid. 86.

²² Rutar. «Clarifying Power, Domination and Exploitation», 153

gjennomslag for sin vilje, selv om man skulle møte motstand. Robert A. Dahl har justert Webers formulering, og satt det opp på følgende måte: «A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do».²³ Dette beskriver en konkret makt hvor noen eller noe har makt til å påvirke noen andre.

Weber forbinder makt med autoritet, og beskriver tre måter å besitte legitim autoritet på, altså det som gjerne blir forstått som en slik påvirkningskraft. Det er med andre ord tre måter makt kan bli legitimert på. Den første lener seg på legalitet og juss, hvor lover og regler, domstoler eller juridiske prosedyrer er det som legitimerer noens makt over andre. For eksempel gjelder dette når noen får makt ved å bli demokratisk valgt i et valg, eller når visse lovverk gir politiet makt til å gjøre ting andre ikke får gjøre, for eksempel å fysisk holde noen igjen eller å bruke vold. Når politiet holder noen igjen i baksetet av politibilen, eller får en bil til å kjøre inn til siden i forbindelse med en fartskontroll, er det tydelig at makta de utøver handler om en påvirkningskraft hvor de får noen til å gjøre noe de ikke ellers ville gjort. Den andre måten makt ifølge Weber kan legitimeres på er gjennom tradisjon – her dreier det seg om vaner, normer og sosiale strukturer. Monarkiet er et godt eksempel på tradisjonell autoritet, fordi de kongehusets makt blir legitimert på bakgrunn av lange tradisjoner. Et annet eksempel kan være patriarkalske strukturer: her peker man til tradisjoner for å legitimere menns dominans over kvinner, ved for eksempel å si at menn alltid har styrt økonomien hjemme, fordi kvinner ikke har pleid å jobbe. Det er nærliggende å tenke på fraser som «slik har det alltid vært» for å legitimere makt på bakgrunn av tradisjon. Til slutt finner vi karismatisk autoritet. Her dreier påvirkningsevnen seg om karisma og personlighet, og det er naturlig å peke på kjendisverden som et sted man finner denne typen autoritet. Elvis Presley er en som i denne forstand har hatt stor påvirkningskraft hos folk, og religiøse ledere eller guruer med store skarer av tilhengere er også relevante eksempler. Disse kan legitimere sin autoritet og makt for eksempel med sine gode retoriske evner eller store tilhengerskarer bestående av masse mennesker som ser opp til dem. Dahls formulering av Weber gjør seg for eksempel gjeldende i noe så enkelt som at Elvis inspirerte mange unge menn på 50-tallet til å ordne håret sitt som ham – A (Elvis) kan få B (en ung mann som ser Elvis på TV) til å gjøre noe han ikke ellers ville gjort (farget håret sitt svart og frisere det med Brylcreem).

²³ Dahl, Robert A. «The Concept of Power», 202–203.

Nå skal vi vende oss til Deleuzes lesning av Foucault, for å utfylle Webers maktbegrep: I boka *Foucault* gir Deleuze oss en oversikt over tradisjonelle forståelser av makt på et mer generelt nivå, delt opp i det han kaller postulatene.²⁴ Disse postulatene er et forsøk på en inndeling og oversiktliggjøring av tradisjonelle forutforståelser av maktbegrepet som Foucault søker å bevege seg vekk fra. Dette gjør han som en del av en prosess om å identifisere det som ifølge ham er dypere bakenforliggende maktstrukturer som ikke blir fanget opp av disse postulatene. Jeg skal drøfte tre av de i alt seks postulatene som Deleuze beskriver, som ikke strekker til for en dekkende maktanalyse.²⁵ De dreier henholdsvis seg om eiendom, lokalisering og essens, og å gjennomgå disse hjelper oss å bygge opp et mer helhetlig bilde av den maktforståelsen som Foucault beveger seg vekk fra.

Postulatet om eiendom er oppfatningen om at noen kan ha eller eie makt, det vil si at man ser på makt som en eiendom. Dette kommer typisk til uttrykk i språket, som vi ser tydelig i setninger som «Putin har makta i Russland», eller «adelen i Sverige har mindre makt enn før». Her går man ut fra at makt er noe som det går an å inneha, enten av en klasse i samfunnet eller et enkeltmenneske. Vi kjenner igjen Dahls formulering av Weber her – i dette perspektivet er A's makt over B noe A har i sin besittelse. Ifølge Deleuze viser Foucault at makt ikke er noe som besittes eller eies på denne måten, men snarere er noe som utøves: «den er ikke et privilegium ervervet eller bevart av den dominerende klasse, men derimot effekten av dens samlede strategiske posisjon.»²⁶ Her uttrykker Deleuze et viktig element i det foucauldianske maktbegrepet, nemlig det at makt må forstås som en samling strategier og teknikker, og den kombinerte kapasiteten og effekten av disse. Isteden for å være en eiendom, er makta altså bedre forstått som en slags strategi eller en praksis. Makt er ikke noe man har, men noe man gjør.

Videre kommer vi til postulatet som sier at makta er en lokalisierbar størrelse, som kan lokaliseres ett eller flere bestemte steder. Her er en alminnelig oppfatning gjerne at makta er

²⁴ Et postulat kan forstås som en slags etablert sannhet som ikke er nødvendigvis underbygget eller bevist.

²⁵ De resterende tre er postulatet om underordning (som dreier seg om at makt er underordnet en produksjonsform, og er «det som stadig er pyramideformet i det marxistiske bildet» (Deleuze, *Foucault*, 45.)), postulatet om modalitet (som dreier seg om ideologi, med en struktur av en undertrykket og en undertrykkende – hvor det er selve kraftutøvelsen som blir forstått som makta), og til slutt postulatet om legalitet (nemlig at makta har sitt opphav i lovene og domstolene).

²⁶ Deleuze, *Foucault*, 43.

å finne i domstolene eller statsapparatet – at vi nær sagt kan peke på disse institusjonene og si: der befinner makta seg. I Webers maktanalyse er det lett å peke: Makt befinner seg hos A, enten A er Elvis Presley, statsminister Jonas Gahr Støre eller kong Charles av England. «Foucault viser derimot, at staten selv fremstår som en overordnet effekt eller resultatet av en innbyrdes interaksjon mellom en mangfoldighet av maskindeler og ildsteder, som er situert på et ganske annet nivå»²⁷, forteller Deleuze oss. Maktmekanismene beveger seg altså utover statsapparatets rammer, og befinner seg på et annet nivå – eller snarere flere andre nivåer. Her kjenner vi igjen retorikken om maktrelasjoner vi så Deleuze bruke innledningsvis i dette kapitlet – for den maktutøvelsen som kommer til uttrykk gjennom statsapparatet er et resultat av interaksjoner og relasjoner mellom entiteter på andre nivåer i samfunnet. Makta eksisterer ikke bare på ett sted, som i statsapparatet eller i domstolene, men er å finne overalt – og her er vi inne på det Foucault vil kalle for maktens mikrofysikk. Dette begrepet sier nemlig noe om at makta eksisterer i det lille i tillegg til det store, at maktstrukturer kan være overalt og i alt. Foucault argumenterer for at det ikke er tilstrekkelig å peke på institusjoner, statlige organer, eller de som har formell autoritet og posisjon for å finne makt, men at makt også kan eksistere på et kroppslig personlig plan og i de minste detaljene i hverdagslivet – og på alle sosiale og kulturelle nivåer imellom. Som ordet mikrofysikk forteller: makta eksisterer i alle de små og store mekanismene i verden – og den foranderlige relasjonen mellom alle disse nivåene er det som er det interessante. Begrepet, som jeg skal komme tilbake til, gjør det mulig for oss å analysere maktrelasjoner og -strukturer i både i den mellommenneskelige, hverdagslige sfæren, så vel som i den institusjonelle, statlige sfæren, og forteller oss dermed at å peke på makt som en lokalisert størrelse ikke strekker til.

Til slutt kommer vi til et postulat om at makta er en slags essens eller en egenskap. Essensen det tradisjonelt er snakk om ligger gjerne i at makt kan forstås som en egenskap eller en essens som karakteriserer den dominerende parten, altså den som innehar makta, og som i samme henseende skiller den dominerende parten fra den dominerte parten, som altså er maktas objekter, og som makten utøves på.²⁸ Også dette ligger nært Dahl sin formulering av Webers maktbegrep, i at det her også blir operert med en inndeling: A har makt over B. Her er makt en essens eller egenskap ved A som setter A i et visst forhold til B, i kraft av denne essensen.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid, 45.

Gjennom Webers maktlegitimering som lener seg på tradisjon, gjør forståelsen av makt som noe essensielt seg kanskje særlig gjeldende. Kong Charles av England sin posisjon er noe han er født inn i, og da er det kanskje noe essensielt med hvem han er som legitimerer denne makta. En forståelse av makt ut fra essens er imidlertid også feilslått, i følge Deleuze sin lesning av Foucault: her er makta nemlig operativ – den er ikke en essens i noe eller noen, eller en egenskap som kan karakterisere noe eller noen, men er bedre forstått som relasjonell – «maktrelasjonen er helheten av de maktforhold, som manifesterer seg i de dominerende krefter»²⁹. Dette er knyttet til det vi så i forrige avsnitt om lokasjon, nemlig at makt eksisterer på mange nivåer og steder, og at det er i relasjonen mellom disse at makta opererer. Detaljene ved det foucauldianske maktbegrepet skal vi snart se nærmere på.

Så langt har vi sett at det finnes likhetstrekk mellom Weber sin maktanalyse og Deleuze sin oversiktliggjøring av tradisjonelle maktanalyser: nærmere bestemt finner vi igjen et vesentlig element fra Weber sitt sosiologiske maktbegrep, nemlig makt forstått som en påvirkningskraft A har over B. Dette kan forstås ut fra alle de tre postulatene fra Deleuze sin lesning av Foucault: For det første kan vi forstå det som at A har makta si over B som et eierskap: som noe A eier eller har ervervet. For det andre kan vi forstå det som at makta er lokalisert i A, så man kan peke på A for å identifisere maktas posisjon. For det tredje kan vi forstå det som at makta er en essens eller egenskap ved A, som er det som er bestemmende for A's maktposisjon overfor B. I alle disse tilfellene er det tilbøyelighet for å forstå A som å høre til enhver av Webers tre måter å legitimere makt på: enten tradisjon, legalitet eller karisma. Alle Deleuze sine postulater gjør seg altså gjeldende i Weber sitt maktbegrep, og til sammen danner de et beskrivende bilde på en type maktforståelse som Foucault befinner i opposisjon til.

Det foucauldianske maktbegrepet

I forbindelse med drøftingen av den maktforståelsen som kommer frem av Webers maktbegrep i sammenheng med Deleuze sin lesning av Foucault, ser vi allerede konturene av Foucault sin alternative analyse av maktbegrepet. Denne analysen skiller seg fra konvensjonelle maktoppfatninger, for eksempel Webers, og skillet mellom de to forståelsene er radikalt blant annet fordi det er så stor forskjell i rekkevidde: Foucault belyser blant annet

²⁹ Ibid, 45.

hvordan maktstrukturer kan bevege seg utover rammene som en tradisjonell maktforståelse antyder. Der tradisjonelle oppfatninger av makt har redusert makt til å befinne seg i en viss institusjon eller besittes av en bestemt politisk leder, innebefatter den foucauldianske maktoppfatningen disse faktorene så vel som tallrike andre faktorer på ulike nivåer, der relasjonen mellom disse er mest vesentlig – dette gjør det foucauldianske maktbegrepet vidtrekkende og omfattende. Denne forskjellen i omfang og rekkevidde er så betydelig at man kan kalle den foucauldianske oppfatningen for radikal. Deleuze støtter tilsynelatende oppunder denne påstanden da han sier følgende: «Da Foucault i 1975 atter vendte tilbake til en teoretisk publikasjon, framsto han som den første som skapte dette nye maktbegrepet, som alle hadde forsøkt, men ikke klart, å finne eller artikulere».³⁰ Deleuze identifiserer Foucault som skaperen av dette nye maktbegrepet, og som den første som klarte å formulere maktbegrepets kompleksitet – en kompleksitet jeg nå skal utdype, gjennom en drøfting av maktens mikrofysikk, etterfulgt av en diskusjon om begrepet diskurs.

I begrepet om maktens mikrofysikk kommer mange sentrale aspekter ved det foucauldianske maktbegrepet og hvordan dette skiller seg fra konvensjonelle maktforståelser til uttrykk. Å forstå makt på et mikrofysisk nivå gir oss større mulighetsrom til å utforske hvor makt faktisk opererer – bruken av ordet mikrofysikk er en retorikk som tydeliggjør maktas allestedsnærvær.

Studiet av denne mikrofysikken forutsetter at makten som utøves der, ikke begripes som egenskap eller eiendom, men som strategi; at dens herredømmeeffekter ikke tilskrives en «appropriering», men derimot disposisjoner, manøvrer, taktikker, teknikker, funksjonsmåter; at makten [...] betegner et nettverk av alltid spente relasjoner, alltid i bevegelse³¹

Her påpeker Foucault mange viktige aspekter ved sin maktforståelse og mikrofysikk-begrepet, samt hvordan det skiller seg fra tidligere, konvensjonelle oppfatninger: det er disposisjoner og manøvrer snarere enn en egenskap, og et nettverk av relasjoner i stadig bevegelse snarere enn en eiendom. Det som også kommer fram av sitatet, er at elementer fra den tradisjonelle maktoppfattelsen vi har gjennomgått i Foucaults syn også kan involveres maktbegrepet: At maktbegrepet ikke skal fjerne seg fra disse, men heller bake dem inn og gjøre dem til en del

³⁰ Deleuze, *Foucault*, 42.

³¹ Foucault, *Overvåkning og Straff*, 30. (Funnet i: Eliassen, *Foucaults Begreper*, 118.)

av en større helhet. Det kan være både nyttig og riktig å identifisere spesifikke typer makt, eller konkrete måter et menneske eller en institusjon kan ha makt på. Slik Foucault ordlegger seg ovenfor, er det snakk om «herredømmeeffekter»: Maktutøvelsen har en effekt man kan finne – Foucault bestrider ikke effekten som noen kan ha over noen andre. I tilfellet av politiet som får en bil til å kjøre inn til siden som vi så i forrige del, for eksempel, så er det klart at de ved å blinke med lysene på politibilen har en effekt på bilen foran, som velger å svinge inn fordi de vet at det er det de skal gjøre. Dette foregår i den virkelige verden – man kan for eksempel oppleve konkrete konsekvenser av å ikke følge politiets ordre. Selve effekten og virkningen av dette – politiets legitimerede makt, som Weber ville kalt det – nekter altså ikke Foucault for. Foucault benekter heller ikke at det ikke finnes forbud, påbud og lovverk, og heller ikke at det kan være naturlig og fruktbart å se disse i sammenheng med makt. Påstanden til Foucault er at makt må forstås på en annen måte: ikke som en ervervet essens eller autoritet, men som en del av noe større – som effekten av en samling teknikker, funksjoner og relasjoner. Poenget hans er at å peke på én eller flere av disse elementene fra en konvensjonell maktforståelse ikke er tilstrekkelig for å forklare kompleksiteten i hvordan maktstrukturene i samfunnet faktisk arter seg. «This does not deny the importance of institutions on the establishment of power relations. Instead, I wish to suggest that one must analyze institutions from the standpoint of power relations, rather than vice versa», sier Foucault: startpunktet av maktanalysen må ikke være institusjonene, men maktstrukturer og -relasjoner. Dette argumentet går ut på at man, i søken etter å kartlegge eller utforske et fenomen, ikke begynner sin analyse der man har en forutinntatt oppfatning om at man skal finne svar, men snarere tar utgangspunkt i fenomenet i seg selv.

Vi har sett at maktbegrepet ikke kan reduseres til å dreie seg om et enkelt påvirkningsforhold mellom part A og part B, eller til å dreie seg om eiendom og besittelse, lokasjon, essens, lover eller egenskap: Disse elementene, hvorav mange av dem gjerne har vært typiske å trekke inn i uttrykket «maktens korridorer», som det tradisjonelt blir snakket om, er irrelevante og feilaktige om de står alene som forklaring på maktbegrepet: at makt dreier seg om et forhold mellom to størrelser, nemlig den dominerende og den dominerte parten – er ikke tilstrekkelig. Foucault, som vi ser blant annet gjennom begrepet om maktens mikrofysikk og bruken av relasjonsbegrepet, søker en maktforståelse omfatter mye mer, og dermed kan fange opp

maktstrukturer som beveger seg utover et forhold mellom undertrykker og undertrykt.³² Om dette forteller Nancy Fraser oss:

Foucault skriver som om han har glemt [...] nøysomme skiller mellom slike begreper som autoritet, makt, vold, herredømme og legitimering. Fenomener som det er mulig å holde adskilt ved hjelp av slike begreper, er ganske enkelt sortert inn under det samme altomfattende maktbegrepet.³³

Det Nancy Fraser belyser her, er det foucauldianske maktbegrepet sin rekkevidde. Poenget virker å være at Foucault ikke har interesse av å holde begrepene som makt, vold, herredømme og legitimering fra hverandre, fordi for å kunne analysere maktstrukturene i samfunnet må man ta alle disse faktorene med i beregningen, i tillegg til flere – for eksempel det mellom-menneskelige og det kulturelle. Elementene Fraser nevner, som autoritet eller vold, må forstås som en del av maktbegrepet, og ikke som noe annet enn makt.

Med begrepsbruken sin er Foucault radikal, i betydningen at han bruker begreper til å belyse maktbegrepet som ikke typisk har blitt brukt i den sammenhengen. Begrepene er nytenkende og varierte; han omtaler makt både som en prosess og en relasjon, en sosial praksis og en sammensetning av strategier og strukturer. Bruken av disse begrepene for å omtale makt er det som gir Foucault mulighet til å involvere begreper som herredømme, vold, legitimering og autoritet i maktbegrepet sitt, for altså å utvide rekkevidden på analysen. Foucault henter til at det finnes et nettverk av maktstrukturer som manifesterer seg på forskjellige måter, også via de ulike tradisjonelle institusjonene og entitetene vi har gjennomgått, og begreper som herredømme, vold og legitimering, men ikke eksklusivt. Vel så viktige arenaer for maktutøvelse har å gjøre med mellommenneskelige interaksjoner og sosiale konstruksjoner, elementer som jo kommer til uttrykk også på et personlig, legemlig plan.

Skjæringspunktet mellom dette menneskelige planet og plan som eksisterer på et mer overordnet nivå, for eksempel på et kulturelt eller et politisk plan, utforskes i Foucaults

³² Å bevege seg utenfor disse rammene mellom undertrykt og undertrykker muliggjør Foucaults analyse av maktstrukturene i disiplineringsamfunnet, som ikke hadde kunnet blitt fanget opp av den tradisjonelle maktanalysen vi har sett på. Det samme gjelder maktstrukturene i Deleuze sitt kontrollsamfunn – disse kan ikke forstås og utforskes tilstrekkelig ut ifra en forståelse som tar utgangspunkt i at A har påvirkningsmakt over B. Begge disse samfunnstypene og maktstrukturene i disse, skal jeg undersøke nærmere i senere kapitler.

³³ Fraser, «Foucault om Moderne Makt», 289.

diskursbegrep, som jeg nå skal redegjøre for. Begrepet er interessant fordi det handler om både hvordan vi oppfatter verden rundt oss, og samtidig hvordan vi er med på å påvirke verden rundt oss: altså er diskurser en slags betegnelse på relasjonen mellom oss og verden rundt oss. Eirik Bjørge forteller oss at diskursbegrepet har å gjøre med de sosiale konstruksjonene som kommer imellom oss og den virkeligheten vi forholder oss til, og som dermed påvirker hvordan vi oppfatter verden – og i den forlengelsen våre mulighetsbetingelser, og dermed også vårt handlingsrom. Sann sett kan diskurser gi uttrykk for en slags «institusjonalisert tenkemåte»³⁴ – altså mulighetsbetingelser for hva som kan være sant, normalt og naturlig. Knut Ove Eliassen utdyper om diskursbegrepet:

Den maktanalysen han gjør anvisning på, gjør det til en forskningsoppgave å vise slike diskursers opprinnelse og utbredelse, og hva slags spenn av forskjellige representasjoner av «virkeligheten» som til enhver tid er med på å utgjøre en diskurs.³⁵

Her viser Eliassen hvor viktig diskursbegrepet er for Foucault sin maktanalyse – og påpeker samtidig det store spennet av representasjoner som spiller inn i diskursene. Det er mangfoldige slike representasjoner av verden eller virkeligheten som til enhver tid er i spill og påvirker oss: det forholder seg ikke slik at vi kan ikke identifisere hvilken eller hvilke diskurser vi har med å gjøre fordi det er mange av dem som opererer samtidig – det er det dette spennet beskriver.

Både Bjørge og Eliassen betegner diskurser som relasjonen mellom oss og virkeligheten rundt oss: det er dette Eliassen kaller for representasjoner, mens Bjørge legger til at vi også kan kalle det vi har å gjøre med for sosiale konstruksjoner.³⁶ I det foucauldianske maktbegrepet, blir makt forstått som å ha sitt utspring i relasjoner – og det er derfor diskursen som relasjon mellom oss og framtredeisen av virkeligheten rundt oss er relevant for å forstå maktbegrepet. Nancy Fraser tydeliggjør forholdet mellom makt og diskurser: «sosial tvang, eller i Foucaults ordbruk «makt», sirkulerer i og gjennom produksjonen av diskurser i samfunnet.»³⁷ Ved å slå fast at makt foregår i dannelsen av diskursene – at makt er i stadig bevegelse og sirkulerer innom produksjoner av diskurser i samfunnet, tydeliggjør Fraser det foucauldianske begrepets

³⁴ Bjørge, «Michel Foucaults Bidrag til Forståelsen av Makt», 310.

³⁵ Eliassen, *Foucaults Begreper*, 52

³⁶ Bjørge, «Michel Foucaults Bidrag til Forståelsen av Makt», 313.

³⁷ Fraser, «Foucault om Moderne Makt», 273.

sosiale, relasjonelle dimensjon. Det dreier seg ikke bare om en sosial relasjon mellom mennesker – det er en relasjon mellom oss og verden slik vi oppfatter den, som er det diskursbegrepet er en drøfting av: og her opererer altså makta. Diskurser er det som bidrar til at vi gjør oss opp en forståelse av den sosialt konstruerte virkeligheten rundt oss, og er dermed helt grunnleggende for Foucaults maktforståelse, fordi makt også eksisterer på dette planet.

Bjørge påpeker diskursenes, og dermed maktas, forhold til språket: «Det som kommer mellom oss og «virkeligheten», er diskurser. Det vi har med å gjøre her, er nettopp hva et av Foucaults verk overskriftsmessig oppsummerer: *Let mots et lets choses*: 'Ordene og tingene'.»³⁸ Det er nærliggende å tenke seg språket som en viktig faktor i hvordan vi oppfatter verden rundt oss: diskursbegrepet sier noe om at språket, og med det språkets kulturelle betingelser, eksisterer mellom oss og det vi oppfatter – som en foranderlig prosedyre. Gjennom språket utviner vi sannheter: gjennom diskurs blir noen måter å handle på, uttrykke seg selv på, og være på, være mer selvfølgelige og naturlige enn andre. På den andre siden vil noen væremåter og tenkemåter være uakseptable – og dette er i stadig endring. For eksempel vil vi se senere i oppgaven at våre måter å tenke rundt avstraffelse på, bli påvirket og preget av de sosiale konstruksjonene og diskursene som kommer mellom «virkeligheten» og slik vi sanser den.³⁹

Som vi har sett, må startpunktet for maktanalysen være selve maktstrukturene, og hvordan de framstår for oss og hvordan de er strukturert – vi kan ikke starte med å peke på en institusjon eller en statsminister hvis vi ønsker oss en meningsfull forståelse av maktbegrepet. Nettopp dette er sentralt i den foucauldianske maktforståelsen: Foucault forstår maktbegrepet som en prosess og en relasjon som opererer i diskursene i samfunnet, snarere enn en lokalisierbar størrelse som noen kan besitte. Vi kan ikke finne makt på bare ett sted, fordi den eksisterer på mange nivåer samtidig – makt beveger seg gjennom alle de stedene man tradisjonelt har lett etter den, og den beveger seg i tillegg innom lavere nivåer – både på et personlig plan som en relasjon mellom enkeltmennesket og hvordan han eller hun oppfatter verden blant annet gjennom språket, men også i relasjon til andre mennesker, samt relasjonen mellom samfunnsinstitusjoner og enkeltmennesker, og alt imellom: makt eksisterer i en kompleks samling av alle disse relasjonene og strategiske posisjonene. Vi har

³⁸ Bjørge, «Michel Foucaults Bidrag til Forståelsen av Makt», 313.

³⁹ Bjørge, «Michel Foucaults Bidrag til Forståelsen av Makt», 313

blant annet sett hvordan dette uttrykkes gjennom Foucaults begrep om maktens mikrofysikk – som uttrykker makt som et system av relasjoner som gjør seg gjeldende helt ned på mikronivå.

Selv om diskursbegrepet er et «vanskelig tilgjengelig begrep»⁴⁰ så hjelper det oss å belyse et viktig aspekt ved maktbegrepet til Foucault: at maktstrukturer i samfunnet kommer til uttrykk nettopp i relasjonene, og i de kulturelt bestemte faktorene som påvirker og blir påvirket av tallrike andre faktorer i samfunnet, og som er bestemmende for hvordan vi oppfatter verden rundt oss. Alle disse faktorene må tas med i beregningen for å kapre maktbegrepets dybde hos Foucault – det holder ikke å peke på tradisjonelle postulater om hva makt er. Alt dette utgjør Foucaults helhetlige, radikale maktbegrep.

⁴⁰ Bjørge, «Michel Foucaults Bidrag til Forståelsen av Makt», 305.

Kapittel 2:

Fra suverenitet til disiplin

I dette kapitlet skal jeg beskrive framveksten av disiplineringsamfunnet som Foucault beskriver. Hovedmålet er å framheve hva som er særegent og typisk for denne samfunnsorganiseringa, og for å nå det målet skal jeg trekke en linje til suverenitetssamfunnet – den foregående samfunnsorganiseringa. For å få fram konturene av disiplineringsamfunnet er det nyttig å trekke disse linjene til den foregående samfunnsorganiseringa, som Foucault også gjør, fordi kontrasten tydeliggjør disiplineringsamfunnets særegenheter, og detaljene rundt hva som faktisk kjennetegner disiplineringsamfunnet – det blir tydelig hva det er og består i, samt hva det nettopp ikke er.

Deleuze innleder sin artikkel om kontrollsamfunnet med en beskrivelse av disiplineringsamfunnene: «Foucault located the *disciplinary societies* in the eighteenth and nineteenth centuries. They initiate the organization of vast spaces of enclosure.»⁴¹ Her avslører Deleuze også et viktig aspekt ved disiplineringsamfunnet – nemlig at de fungerte gjennom innesperring. Disiplinerings- og suverenitetssamfunnene er samfunnstyper i hvilke man kan finne ulike organiseringer av maktteknikker og maktstrukturer; makt framstår ulikt i de to samfunnsstrukturene i den grad at det kan sies å være to ulike former for makt: nemlig det Foucault kaller henholdsvis disiplineringsmakt og suverenitetsmakt. Begge disse maktformene består av, eller snarere benytter seg av, flerfoldige maktteknikker og –metoder.

Det er i *Overvåkning og straff* at Foucault forteller oss om framveksten av det moderne vestlige fengselssystemet på 1700- og 1800-tallet, og han beskriver med dette en transformasjon i maktmekanismene i samfunnet. Her bruker Foucault straff som en konkret studie for å undersøke maktstrukturene i samfunnet, som vi skal se eksempler på.

Det vil komme fram at behovet for masseproduksjon som vokste fram samtidig med den moderne kapitalismen bør sees i sammenheng disiplineringsamfunnet, fordi det sier noe om

⁴¹ Deleuze, «Postscript», 3

hvilke drivkrefter og motivasjoner som dominerte på den tiden – og dermed hva disiplineringsamfunnet utviklet seg i takt med. I suverenitetssamfunnet var det gjerne en suveren hersker som hadde makt, og her var det typiske målet at folk adlød og betalte skatt. I motsetning til dette så var disiplineringsamfunnet sine mål og funksjoner preget av blant annet masseproduksjon, påvirket av motivasjonen om å effektivisere produksjonen så mye som mulig gjennom streng regulering av arbeid. Vi skal se hvordan innesperringsaspektet Deleuze vektlegger hos Foucault er forbundet med dette, og at den foucauldianske forståelse av makt som en relasjonell, dynamisk kraft har betydning for hvordan disiplineringsamfunnet fungerte og ble opprettholdt.

I sin beskrivelse av det fengselsaktige ved disiplineringsamfunnet forteller Foucault oss også om panoptikonet – et begrep som har å gjøre med overvåknings- og disiplinerings-teknikkene i disiplineringsamfunnet. Det interessante, og det jeg er mest opptatt av å belyse, er hvordan maktteknologier i samfunnet har utviklet seg fra å påvirke kroppen på en konkret, gjerne til og med voldelig måte, til å påvirke kroppen på en mer diffus, manipulerende måte – en måte som kanskje er enda mer dyptgående enn tidligere, og som kan fungere på en enda større folkegrupper. Vi skal i den forbindelse drøfte Foucaults begrep biomakt, som kan forstås som en videreutvikling av disiplineringsmakta, og som handler om å påvirke biologiske prosesser på befolkningsnivå.

To typer straff

Først skal vi se et eksempel hvordan de to ulike maktformene framtrer, gjennom konkret å undersøke hvordan de forholder seg til straff. Først skal vi se et eksempel på straff i suverenitetssamfunnet. Foucault forteller oss innledningsvis i *Overvåkning og Straff* om Robert-François Damiens' brutale skjebne på 1700-tallet: Han hadde forsøkt å drepe kongen, og som straff ble han utsatt for nøysommelig, brutal tortur.

Mens hans høyre hånd holder den selvsamme kniv hvormed han begikk det nevnte kongemord, brennes i hånden med svovelild, og på de steder hvor han er blitt knepet, skal det kastes smeltet bly, kokende olje, brennende harpiks, [...] og deretter skal fire hester trekke og slite løs hans lemmer, kroppen brennes til aske, og asken spres for vinden.⁴²

⁴² Foucault, *Overvåkning og straff*, 9.

Slik lyder dommen fra gamle franske rettspapirene. Foucault bruker deretter nærmere to sider på å utdype hvordan det hele gikk for seg, at de flittig gjennomførte instruksjonene selv om alt ikke gikk etter planen, noe som gjorde det hele desto mer voldelig og brutalt. Straffen som beskrives her er både voldelig og forseggjort, og forholder seg til kroppen som objekt som avstraffelse på en konkret måte.

Senere gjengir Foucault et utvalg paragrafer fra de lovfestede fengselsrutinene i et fransk ungdomsfengsel på starten av 1800-tallet, altså bare knappe hundre år senere, som et eksempel på straff i disiplineringsamfunnet. Kontrasten er enorm. Det som beskrives er voldsomt rigide tidsrammer for fangene; når de skal spise, når de skal hvile, når de skal re opp senga, og når de skal vaske seg på hendene:

Paragraf 18. *Vekking*. Så snart trommevirvelen går, skal fangene stå opp og kle på seg i stillhet, mens vokteren åpner celledørene. Når trommevirvelen går for annen gang, skal de være oppe og re sengen sin. Når den går for tredje gang, stiller de seg opp i rekke for å gå til kapellet der det holdes morgenbønn. Det er fem minutters mellomrom mellom hver trommevirvel.

[...]

Paragraf 20. *Arbeidet*. Klokken kvart på seks om sommeren, og kvart på syv om vinteren, går fangene ned i gården, hvor de skal vaske hender og ansikt og få dagens første brødrasjon. Umiddelbart etterpå grupperes de etter hvilket verksted de skal til, og går til arbeidet, som skal begynne klokken seks om sommeren og klokken syv om vinteren. [...] ⁴³

Her står vi overfor to forskjellige måter maktutøvelsen samfunnet forholder seg til kroppen på, konkret uttrykt gjennom straffemetoder. Det vi tydelig ser, er kontrasten mellom suverenitetssamfunnets brutalitet, og disiplineringsamfunnets rigiditet. Den ene er fysisk, voldelig avstraffelse, en annen er streng regulering av tid og gjøremål. Samfunnet var inne i en ny tidsalder for strafferetten⁴⁴, og forskjellen er denne: Selve gjenstanden for straffen har blitt en annen: det er ikke lenger fysisk smerte som blir påført på kroppene våre, men tiden vår som blir kontrollert – og selve livet som blir organisert og styrt: «Kroppen som

⁴³ Ibid., 11.

⁴⁴ Ibid., 12.

avstraffelsens fremste angrepsmål var borte»⁴⁵, sier Foucault, og det er starten på det disiplinære samfunnet vi ser. Vi ser konturene av at gjenstanden for straffen utvikler seg fra å være den konkrete kroppen, til å være selve livet: et viktig trekk ved den disiplinære makta.

Som vi tydelig kan se fra fengselsrutinene på 1800-tallet, er det streng lydighet og nøye kontroll av store og små bevegelser som gjelder i det disiplinære samfunnet. Det er fortsatt kroppen som blir fysisk påvirket, men lidelsen man påfører er en grunnleggende annen. Avstraffelsene «er ikke så umiddelbart legemlige som før, kunsten å påføre lidelse utøves med en viss taktfullhet, det drives et spill med smerter som er blitt mer raffinerte»⁴⁶, skriver Foucault, og språkbruken hans får nærmest disiplinære maktmidler til å virke verre fysiske straffer: det framstår som en mer forseggjort og utspekulert måte å påføre lidelse på, kanskje for å få det til å bli mer effektivt.

«It's the prison that serves as the analogical model»⁴⁷ sier Deleuze om Foucault. Disiplineringa er en organiseringsmodell for hele samfunnet, men fengselsvesenet er prakteksemplaret; Foucaults bærende lignelse. Det Foucault beskriver, er det *fengselsaktige* ved det disiplinære samfunnet. Den fengselsaktige disiplinen er en mekanisme som overtar stadig større deler av samfunnet, og er å finne ikke bare i fengselet, men også i andre samfunnsinstitusjoner. Thomas Mathiesen påpeker dette: «A carceral society has been developed, in which the principle of panopticism gradually and imperceptibly has invaded ever-larger segments».⁴⁸ Alle aspektene i samfunnet preges av de fengselsaktige maktstrukturene, og fengselet blir dermed et bilde på samfunnet for øvrig. I Deleuze sine ord: «at the sight of some laborers, the heroine of Rosselinis *Europa '51* could exclaim, 'I thought I was seeing convicts.'»⁴⁹ Fabrikkarbeidere minner om innsatte i fengsel, og det samme gjelder for hæren, skolen, universitetet og sykehusene. Alle disse er institusjoner som organiserer oss inn i faste mønstre

⁴⁵ Ibid., 13.

⁴⁶ Ibid., 13

⁴⁷ Deleuze, «Postscript», 3.

⁴⁸ Mathiesen, «The Viewer Society», 217. Begrepet «panopticism», eller panoptikk, skal jeg gå inn på senere i kapittelet.

⁴⁹ Deleuze, «Postscript», 3 Deleuze sikter til en film, som han grundig diskuterer i *Cinema 2: The Time-image*. Protagonen Irene er en privilegert men traumatisert husmor, som i sin reise ut i samfunnet ser ting utenifra. Hun jobber blant annet på en fabrikk, hvor hun får et perspektiv på hvor fanget folk er der. Ifølge Deleuze er filmen et perfekt eksempel på et slags fenomen i etterkrigstiden som kom fram i det filmatiske, hvor man gjennom protagonisten sto på utsiden av fenomener i samfunnet og så inn, som dermed skapte en ny type innsikt – i dette tilfellet innsikten om at fabrikkarbeiderne framstår som fengselsinnsatte.

ved hjelp av disiplin; de er lukkede miljøer hvor de interne reglene kan være forskjellige, men selve mekanismen – den disiplinære, fengselsaktige maktstrukturen – er den samme. Denne fengselsaktige mekanismen baserer seg på et hierarki i samfunnet, hvor man blir overvåket av fengselsvokteren – eller fabrikk sjefen på tilsvarende måte – så man passer på å gjøre alt på den måten man skal. Måten dette disiplinerer oss på, er å normalisere en type oppførsel, så vi dermed regulerer oss selv, framfor at de herskende må fram med pishen. Vi blir gjort føyelige og medgjørlige – så vi tilpasser oss normalen.

En sentral mekanisme som muliggjør denne selv-reguleringa er panoptikonet. Panoptikonet er en modell for utforming av fengsler utvikla av Jeremy Bentham i 1799, som Foucault videreutvikler ved å bruke det som forklaringsmodell for teknikker for disiplinering og overvåkning i disiplineringssamfunnet. Etymologisk stammer begrepet fra greske *pan* og *optikos*, som betyr «alt» og «syn» – det er en fengselsmodell utformet for å optimalisere fangevokternes oversikt over de innsatte, og gi dem en følelse av konstant overvåking. Det er nettopp overvåkning dette handler om – som Timothy Stanley påpeker: Benthams panoptikon var en av de første overvåkningsmaskinene.⁵⁰ Det panoptiske fengselet er sirkulært, og alle cellene peker inn mot midten, hvor det er et tårn med utsyn til alle kanter. Herfra er det teknisk sett mulig å se alle cellene på en gang, så man i midten vil få maksimal visuell oversikt over alle de innsatte. Hovedpoenget er det at de innsatte ikke nødvendigvis trenger å bli overvåket hele tiden, men nettopp det at de ikke kan vite om de blir overvåket eller ikke, og dermed oppfører seg deretter hele tiden – man kan aldri vite om man faktisk blir observert eller ikke, og potensialet for å bli sett er til stede hele tiden. Det er i denne uvitenheten at maktmekanismen ligger – i at potensialet for å bli sett er konstant til stede. Stanley understreker dette momentet:

The feeling of being watched had the ultimate effect of fostering self-discipline in its subjects. Because the experience of being watched was unverifiable, those under the gaze of the tower would police themselves. Because you might be seen, you therefore had to discipline yourself.⁵¹

⁵⁰ Stanley, «Urban Surveillance», 118.

⁵¹ Ibid.

Han poengterer at overvåkningen var ikke-verifiserbar – man blir på en måte overvåket *a priori*. Dette skaper en subjektivitet, hvor man overvåker seg selv og dermed fungerer som sin egen tilsynsmann, nettopp fordi selve følelsen av overvåkning ikke er verifiserbar innenfor en panoptisk struktur. Overvåkningen kan ikke bekreftes av fangen, og potensialet for å bli iaktatt er alltid til stede. Dette er en sentral mekanisme for selv-disiplin, fordi følelsen av konstant potensiell overvåkning gjør at reguleringa blir internalisert. Dette at panoptikonet internaliserer og dermed kroppsliggjør overvåkningen, gjør den desto mer dyptgående.

Man kan altså si at disiplinære midler korrigerer atferd, ved å få folk til å korrigere seg selv, og forme seg etter en viss atferdsmål. «De disiplinære institusjonene frembrakte et kontrollmaskineri som fungerte som mikroskop for iaktakelse av atferden»⁵², sier Foucault. Man blir praktisk talt dressert i normene institusjonen har etablert. Vi kan også trekke inn normer, og si at idet kroppen vår blir utsatt for disiplinering, så blir den også utsatt for normering. Tjerk Timan utdyper hvordan normer i samfunnet er knyttet til dette:

Through the shifting focus, individuals are continuously measured against the *norm*; they become fictional, representative, as they have to be registered and held against a fictional norm. The sovereign power as the key decider and holder of power becomes less visible, and power structures are relocated and replaced by different institutions (schools, hospitals, etc.) in which behaviour is being watched.⁵³

Helt sentralt for disiplinær makt står altså iakttakelsen – oppførsel blir regulert i ved at den blir observert – og slik måler vi oss selv opp mot en norm. Timan kaller normen fiksjonell, og dette handler om at selve normen i seg selv er innholdsløs. Timan understreker også et annet moment, nemlig det at den panoptiske strukturen ikke bare får oss til å internalisere makt, men også i samme prosess gjør maktstrukturene mindre synlige for oss. Dette gjør han ved å trekke fram kontrasten til suverenitetssamfunnet, hvor det typisk var en konkret maktskikkelse på toppen, som var lokalisert og ikke minst synlig. Den panoptiske strukturen, samt at samfunnet har blitt delt inn i institusjoner, har gjort denne maktskikkelsen, og normen den søker å påføre, mindre synlig.

⁵² Foucault, *Overvåkning og Straff*, 154.

⁵³ Timan, «Panopticon to Participation», 17.

Organisering av produksjon – disiplin og kapitalisme

Disiplinen, gjennom blant annet i stor grad gjennom panoptikken, er altså en teknikk for å få folk til å regulere sin egen atferd, i tråd med hva enn den disiplinære maktstrukturen har som intensjon. Å identifisere disse intensjonene er vanskelig, kanskje umulig, og kanskje til og med unødvendig, nettopp fordi det blir feil å si at de disiplinære maktstrukturene har mål, intensjoner eller behov. Disiplineringsmakt er en teknikk – en prosess, nærmest, som ikke kan lokaliseres eller tilskrives egenskaper eller essens, som vi så i forrige kapittel. Den er innholdsløs. Allikevel kan man kanskje si noe om disiplineringsamfunnet som helhet, og hva som karakteriserte samfunnet på den tiden. Mathiesen karakteriserer det som et demokratisk kapitalistisk samfunn – en ukontroversiell påstand. «It is the normalizing gaze of panopticism which presumably produces that subjectivity, that self-control, which disciplines people to fit into a democratic capitalist society.»⁵⁴ Disiplineringsamfunnet fungerer riktignok ikke som et synonym på et demokratisk, kapitalistisk samfunn, eller noen annen måte å karakterisere samfunnet på for den saks skyld. Disiplinære maktstrukturer disiplinerer oss til å passe inn i en mal, og denne malen kan teknisk sett se ut på alle mulige måter – men det er allikevel liten tvil om at det i historisk i stor grad har handlet om effektivitet, produksjon og penger. «One of the most striking features of the disciplined or «docile» body is that its energies are directed simultaneously towards increasing economic efficiency (as both producer and consumer) and away from questioning political institutions and structures»⁵⁵ I følge Christina Van Dyke virker disiplinen for det første for å gjøre seg selv usynlig ved å stjele fokuset vekk fra maktstrukturene, og for det andre virker den på kroppen ved å gjøre oss mer adlydende og effektive for økonomisk nytteverdi.

Deleuze trekker fram to konkrete og vesentlige måter maktstrukturene i disiplinerings- og suverenitetssamfunnet er ulike. I Deleuze sine ord: «It succeeded that of the *societies of sovereignty*, the goal and functions of which were something quite different (to tax rather than to organize production, to rule on death rather than to administer life)»⁵⁶ Det første momentet er at det disiplinære samfunnet organiserer produksjon snarere å skatlegge

⁵⁴ Mathiesen, «The Viewer Society», 218.

⁵⁵ Van Dyke, «Discipline and the Docile Body», 9–10.

⁵⁶ Deleuze, «Postscript», 3

arbeid, og den andre er at det administrerer livet snarere enn å herske over død og liv.⁵⁷ Når det gjelder det første punktet, at det er produksjonen som blir organisert snarere enn arbeidet som blir skattet på, forteller Foucault oss at skatten bare har blitt en diffus del av noe mye større:

Skatteoppkrevingen» blir i mindre grad den viktigste formen for maktutøvelse, men bare en av mange maktformer som har som funksjon å stimulere, forsterke, kontrollere, overvåke, forsøke og organisere de kreftene den underlegger seg: en makt som heller er innrettet på å produsere krefter, få dem til å vokse og samordne dem, enn en makt som er henvist til å demme opp for dem, avlede dem eller ødelegge dem.⁵⁸

Skatteoppkreving blir altså ikke nok for disiplineringsmaktas formål, altså formålet som vi så i forrige avsnitt kan sies å være å organisere menneskene til å masseprodusere og følge reglene, eller som Foucault sier: å avlede, få til å vokse og samordne produserende krefter. Til dette trengs flere og nye metoder enn at bare staten tar en del av fortjenesten – det trengs metoder som gjør at mennesker former seg etter malen som har blitt etablert gjennom de disiplinære maktstrukturene.

For å utdype dette, skal jeg vende meg til de parallelle historiske utviklingslinjene i samfunnet på den tiden, som hele denne diskusjonen står i sammenheng med. Slik kan man forstå motivasjonen og formålet til de disiplinære maktinstitusjonene bedre. Blant annet er to punkter relevante her, nemlig demografiske skifter, og framveksten av den klassiske kapitalismen.

Før det disiplinære samfunnets framvekst, altså anslagsvis fram til 1700-tallet, gikk enorme mengder mennesker fra å jobbe på gården eller verkstedet sitt, til å flytte til de voksende byene for å jobbe på fabrikkene. Hjemme på gården organiserte man sin egen arbeidshverdag, og det eneste den suverene staten – altså for eksempel kongen – gjorde, var å skatte på fortjenesten. Skiftet til fabrikkarbeid skjedde i sammenheng med industrialiseringa og sentraliseringa av samfunnet på den tiden – som man gjerne kan si startet etter Napoleonskrigene. På fabrikkene var alt regulert, og man bestemte ikke lenger selv når man

⁵⁷ Det sistnevnte punktet dreier seg om begrepet biopolitikk, som jeg skal komme tilbake til.

⁵⁸ Foucault, *Viljen til Viten*, 148–149.

sto opp og startet på jobb, hva man skulle ha på seg, når man skulle ta en lunsjpause eller hvilke redskap og metoder man brukte. Altså: produksjonen blir organisert, snarere enn at arbeidet blir skattlagt.

Det historiske bakteppet er helt vesentlig, for overgangen til det disiplinære samfunnet har en uunngåelig sammenheng med den moderne kapitalismens framvekst: Det var på midten av 1800-tallet at Marx begynte å formulere sine tanker om kapitalismen og fremmedgjøringen fra arbeidet:

Industriens føydale eller laugsmessige driftsmåte viste seg etter hvert å være utilstrekkelig i møte med de nye markedenes konstant voksende behov. [...] Damp og maskiner revolusjonerte industriproduksjonen. Manufakturen måtte vike for den moderne storindustrien; den industrielle middelstanden måtte vike for de industrielle millionærer⁵⁹

Marx beskriver fabrikkenes hierarkiske strukturer, og den framvoksende storindustriens stadige behov for ekspandering. Da det Marx karakteriserer som det føydale, laugsmessige samfunnet (noe vi kan gå ut fra at samsvarer med suverenitetssamfunnet), brøt sammen og ble erstattet med det Marx kaller den moderne storindustrien (som vi kan gå ut fra samsvarer med Foucaults disiplineringssamfunn), sluttet det å være eneherskeren som var midtpunktet og drivkraften for makt, straff og økonomi i samfunnet – det var masseproduksjonen og den økonomiske veksten som sto høyest.

Deleuze karakteriserer denne økonomiske nytteverdien i typiske kapitalistiske termer: «the factory was a body that contained its internal forces at a level of equilibrium, the highest possible in terms of production, the lowest possible in terms of wages».⁶⁰ I hans ord har vi å gjøre med en klassisk, kapitalistisk «kostnader ned, produksjon opp»-struktur, som især gjør seg gjeldende i fabrikkene.⁶¹ For å muliggjøre denne masseproduksjonen, og opprettholde

⁵⁹ Marx, mfl., «det Kommunistiske Partis Manifest», 9–10.

⁶⁰ Deleuze, «Postscript», 4.

⁶¹ I tillegg vil det jo være ulike «mål og intensjoner» i hver enkelt av institusjonene. Målene i en fabrikk vil ha å gjøre med produktivitet, effektivitet og produksjon, og i et fengsel vil det handle mer om å holde noen vekke fra resten av samfunnet – å straffe, korrigere og kontrollere atferd. Timan nevner flere metoder som blir brukt til å teste og trene oss i de ulike institusjonene; i militæret lærer vi å bruke våpen på riktig måte, på skolen lærer vi å holde en penn på riktig måte. «The product or goal of these disciplining methods is to create docile bodies» (Timan, «Panopticon to Participation», 17.) Vi blir lært opp til å adlyde visse regler og rette oss inn mot en bestemt måte å oppføre oss på.

balansen mellom høyest mulig produksjon og lavest mulig lønninger, måtte man organisere hvordan fabrikkarbeiderne jobba, slik at de fulgte standardene for hva som måtte gjøres.

Disiplineringsmakt og kroppen

Som vi har sett, har gjenstanden for straffen og maktutøvelsen gått fra å være selve kroppen, til å være livet på et annet plan. Likevel er det naturligvis kroppen det går utover i begge tilfeller: den strenge disiplinære maktutøvelsen i fabrikkene og fengslene har ikke sluttet å gå utover kroppene, men det påvirker kroppene på en annen måte. Måten maktstrukturene forholder seg til og påvirker kroppen på er et viktig moment for å forstå hvordan produksjon blir organisert. Det dreier seg om maktas mikrofysikk, som vi så i forrige kapittel: at disiplin og regulering blir internalisert, er faktorer som tilrettelegger for effektiv regulering av produksjon. Dette er fordi det tross alt er menneskene, altså for eksempel arbeiderne, som må påvirkes for at produksjonen skal bli så effektiv som mulig.

I Damiens voldelige henrettelse ble straffen påført på kroppen hans helt konkret. Men selve kroppen i det disiplinære samfunnet blir også bli påvirket av maktutøvelsen og straffen: for eksempel har ikke de innsatte i et fengsel mulighet eller lov til å fysisk forlate fengselet. I rutinene fra ungdomsfengselet som vi så eksempel på innledningsvis i kapitlet, måtte fangene vaske seg på henda og stå opp på nøyaktige tidspunkter. Dette fungerer også på selve kroppen, men det er selvpåført – som blir muliggjort gjennom faktorer vi har sett på som panoptisk overvåkning. Det er forskjell på å bli slått og å bli tvunget til å slå seg selv. Foucault utdyper om disiplinærmaktas forhold til kroppen: «Den disiplinære makt har som korrelat en individualitet som ikke bare er analytisk og «cellepreget», men også naturlig og «organisk».⁶² Bruken av ordet organisk her er interessant, fordi den sier noe om kroppen rent biologisk. Den panoptiske strukturen var for eksempel avhengig av at kroppene måtte befinne seg på et bestemt fysisk sted for å kunne bli panoptisk overvåket, og fordi den makt-internaliseringa som den panoptiske strukturen skaper skjer inne i oss – vi føler overvåkingen på kroppen, og det er nettopp derfor vi kan justere vår egen oppførsel.

⁶² Foucault, *Overvåkning og Staff*, 138–139.

Maktas forhold til den må altså forstås på en annen måte i disiplineringsamfunnet: det er rommet og tiden som omringer kroppen som ofte blir regulert og kontrollert, og dette påvirker kroppen på en ny måte: «Foucault defines *discipline* as a modality of the exercise of power, a technique of application, which works to subject individuals by minute analysis and regimentation of space and time.»⁶³ Systematisering og kontroll av tid og rom er nye maktmekanismer som går utover kroppene på en ny måte, og jeg skal se nærmere på måten vi oppfatter tid på som et eksempel på dette. Foucault forteller oss:

«Langsomt avløser den mekanisme kroppen – den kroppen som består av solide elementer og utsettes for bevegelser, og som så lenge hadde foresvevet dem som drømte om en perfekt disiplin. Dette nye objektet er den naturlige kroppen, nærer av krefter og sete for en tidsopplevelse»⁶⁴.

Foucault sin påstand er at maktstrukturene kan påvirke kroppen på en sån måte at den forandrer selve tidsforståelsen vår. Før var den underliggende holdningen til tidsbruk av negativ art – det handlet om verdier og holdninger som at det var syndig å sløse bort tiden sin, «man skulle ikke ligge på latsiden»⁶⁵ – en forestilling som virker å nærmest være bygget på samvittighet. I disiplineringsamfunnet blir derimot tidsbruken framstilt som noe positivt: det er noe som skal utnyttes så mye som mulig. Tiden, forteller Foucault oss:

bør ikke bare brukes, men uttømmes. [...] Det betyr at man må prøve å intensivere anvendelsen av selv det minste øyeblikk, som om tiden, i og med sin oppstyking, var uuttømmelig – eller som om man, ved stadig mer detaljert indre organisering, i det minste kunne nærme seg den idealtilstand hvor maksimal hurtighet møtes med maksimal effektivitet.⁶⁶

Her utdyper Foucault disiplineringsmaktas forhold til kroppen – vi skal organisere oss selv på innsiden og internalisere for eksempel fabrikkens interesser om så effektiv produksjon som mulig gjennom å internalisere en oppfatning av tid. Dette aspektet illustrerer den nye måten disiplinærmakt er inngripende på selve kroppen, men på en ny, mer dyptgående måte. «Ved å bli gjenstand for nye maktmekanismer blir kroppen gjenstand for nye kunnskapsformer.»⁶⁷ Disiplinær makt påvirker altså hva kroppen vet, og hvordan kroppen forholder seg til verden.

⁶³ Leib, «Spaces of the Self», 192.

⁶⁴ Foucault, *Overvåkning og Straff*, 138

⁶⁵ *Ibid.*, 137.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*, 138

Biomakt – å administrere livet på befolkningsnivå

Den andre forskjellen på suverenitets- og disiplineringsamfunnet som Deleuze formulerer, lyder slik: «to rule on death rather to administer life»⁶⁸ – disiplineringsamfunnet administrerer livet snarere enn å herske over døden. Foucault beskriver suverenitetssamfunnets rett til å herske over døden slik:

Herskeren utøver sin rett over livet bare ved å anvende sin rett til å drepe eller ved å gi avkall på den; han tilkjennegir bare sin makt over livet ved hjelp av den døden han har makt til å kreve. [...] Makten var her framfor alt en makt til å ta: ting, tid, kropper og til slutt liv; den nådde sitt høydepunkt i privilegiet til å bemektige seg livet for å utsette det.⁶⁹

Som vi innledningsvis så av Damiens' voldelige henrettelse, er betydningen av det å herske over døden helt konkret: det handler rett og slett om herskeren sin rett til helt fysisk å ta liv. En viktig del av denne maktutøvelsen ligger på mange måter i trusselen: man er klar over herskerens makt over livet, så man unngår lovbrudd for nær sagt å holde seg i live.⁷⁰ Det å dømme noen til døden illustrerer makta over død og liv tydelig, men et annet eksempel som ikke er like åpenbart har med krigføring å gjøre: suverenitetssamfunnets herskere kunne kreve at andre skulle forsvare dem eller angripe andre på deres vegne – og dette kunne ofte være med døden til følge.

Den disiplinære makta, derimot, administrerer livet: og her er vi inne på Foucaults begrep om biomakt. Dette er en maktteknologi for å administrere mennesker på biologisk nivå. Dette dreier seg gjerne om makt over liv på stor skala, til forskjell fra det vi kan kalle suverenitetssamfunnets konkrete makt over enkelte kropper. Akkurat hvordan disse to nivåene forholder seg til hverandre i biomaktbegrepet skal jeg straks gjøre et forsøk på å oppklare. Begrepet ble introdusert i *Viljen til Viten*, og forteller noe om hvordan livene våre blir manipulert rent biologisk – biomakt handler om styring og kontroll av biologisk liv. Det innebærer blant annet både regulering av kropper og normalisering av atferd og holdninger, og dette kaprer forholdet mellom maktstrukturene og kroppen slik som vi så i forrige avsnitt,

⁶⁸ Deleuze, «Postscript», 3.

⁶⁹ Foucault, *Viljen til Viten*, 148.

⁷⁰ Dette er en litt banal forklaring, men det kaprer på mange måter selve prinsippet: at en stor del av maktmekanismen ligger i trusselen om å ta liv.

for eksempel når det gjelder tidsforståelse. Men biomakt er et begrep som også favner om noe større. Biologisk makt gjør seg nemlig gjeldende både på en liten skala som dreier seg om enkeltmennesker, og på en stor skala som kan omfatte hele populasjoner. Biomakt blir i sistnevnte variant altså en maktteknologi for å administrere store folkegrupper og forvalter biologisk liv på befolkningsnivå. Deleuze sin formulering, å organisere liv snarere enn å herske over døden, uttrykker det sentrale: Makta sin rett til å *la leve* har blitt erstattet med det å *holde i live*. «Det som gir makten adgang helt inn til kroppen er ikke trusselen om død, men ivaretagelsen av livet»,⁷¹ forteller Foucault oss. Det er dette som gjør at de disiplinerende maktstrukturene kan operere på en helt annen skala enn den suverene; maktutøvelsens arena er helt inn til kroppen – kroppen er «direkte nedsenket i et politisk felt».⁷² Biomakt kan ha påvirkningskraft på biologiske prosesser – som for eksempel rater for levetid, fødsler, død og fruktbarhet.

Et viktig spørsmål er hvordan begrepet biomakt forholder seg til disiplineringsmakt – dette skal jeg gjøre et forsøk på å oppklare. I den sammenhengen skal jeg også vise på hvilken måte begrepet biopolitikk, som er lett å mistolke som et synonym til biomakt, kommer inn i bildet. Som vi skal se, må disse tre begrepene sees på i sammenheng. Hans Christian Farsethås oppklarer det på følgende måte:

[...] fikserer Foucault nye maktteknikker som tar befolkningen som sitt objekt – *biopolitikken*. Sammen med de disiplinære teknikkene, som har kroppen som sitt objekt, utgjør disse teknikkene *biomakten*. Med innføringen av disse to begrepene får vi en nyorientering i maktanalysen som til en viss grad svarer på de problemene og utfordringene den disiplinære maktanalysen støtte på.⁷³

I følge Farsethås er det altså de disiplinære maktteknikkene, sammen med biopolitikken, som utgjør biomakta – biomakt fungerer som et samlebegrep som omfatter både disiplineringsmaktens maktteknikker og biopolitikk, samtidig som Farsethås presiserer at disse jobber sammen. Biopolitikk er med andre ord et spesifikt aspekt ved det bredere begrepet biomakt som fokuserer på forvaltning og kontroll av biologisk og sosialt liv på stor

⁷¹ Foucault, *Viljen til Viten*, 156.

⁷² Eliassen, *Foucaults Begreper*, 117.

⁷³ Farsethås, *Forsørgelsesbyrden*, 10–11.

skala – altså en maktteknikk som har befolkningen som sitt objekt. Rabinow og Rose sin formulering understreker den samme forklaringen:

[...] one pole of biopower focuses on an anatomo-politics of the human body, seeking to maximize its forces and integrate it into efficient systems. The second pole is one of regularity controls, a biopolitics of the population, focusing on the species body, the body imbued with the mechanisms of life: birth, morbidity, mortality, longevity.⁷⁴

I deres ord består biomakt av to poler – den som omhandler den enkelte kroppen på den ene siden, og den som omhandler hele populasjoner på den andre, og kan kalles biopolitikk. Denne gjengivningen ligger nært Foucault sine egne ord: den delen av biomakt som peker på enkelte menneskekroppen er i Foucaults formulering «*menneskekroppens anatomiske politikk*»⁷⁵, og delen som peker på helheten av populasjonen kaller han «*en befolkningens bio-politikk*»⁷⁶. Den førstnevnte har vi vært inne på, og er framtrødende i for eksempel fabrikken, hvor det handler om opptrening av den enkelte menneskekroppen – dressur, som vi kan kalle det. Kroppen blir sett på som en maskin, som kan utnyttes og trenes opp til å prestere for å oppnå et formål⁷⁷ eller fylle en rolle så godt som mulig. Her opererer biomakta på et lokalt plan, hvor det handler om styring av enkeltmennesker.

Den andre polen er altså den som har med biopolitikk å gjøre. Dette er maktteknologi som er rettet mot hele befolkninger, og det dreier seg om ikke bare sosiale, men også biologiske fenomener. I Foucault sine ord:

Æraen for sultens og pestens store, ødeleggende herjinger – med unntak av enkelte tilbakeslag – er slutt [...]. Døden slutter å angripe livet på en direkte måte [...]. Ved å organisere og utvide det spillerommet man derved ervervet seg, tok vitens- og maktprosedyrene hånd om livets prosesser for å kontrollere og modifisere dem. [...] Uten tvil er dette første gang i historien at biologien reflekteres inn i politikken.⁷⁸

Foucault nevner fenomener som forplantning, levealder, dødelighet, fødselstall, fødselshyppighet, folkehelse, utvandring og boligforhold. Alle disse kan på en eller annen

⁷⁴ Rabinow, Rose, «Biopower Today», 196.

⁷⁵ Foucault, *Viljen til Viten*, 152.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Et godt eksempel på et slikt formål er masseproduksjon av varer på fabrikkene.

⁷⁸ Ibid., 155

måte bli regulert, og i forbindelse med disiplineringssamfunnets framvekst fant man måter å gjøre dette på – det oppsto i Foucault sine ord «en eksplosjon av ulike og tallrike teknikker for å oppnå underkastelse av kroppene og kontroll over befolkningene.»⁷⁹ Det biologiske er blitt noe som kan reguleres – «det er nå omkring livet og dens hele forløp at makten fester sitt grep».⁸⁰ Fordi det er snakk om biologiske behov som for eksempel bosted og ernæring, dreier det dreier seg egentlig om kontroll av selve livsbetingelsene.

Mark Kelly tegner på sin side et mer tydelig skille mellom disiplinærmakt og biomakt. I hans ord er de to forskjellige maktteknologier: disiplinærmakt er en mikropolitisk maktteknologi, og biomakt er en makropolitisk maktteknologi. «Discipline, the older of the two, [...] is the technology of individuals.»⁸¹ Disiplinærmakt fungerer på individnivå, og er den som blir beskrevet i *Overvåkning og Straff*. Her handler det om dressur, og begreper vi har beskrevet som internalisering. Eksempelet jeg drøftet om tidsforståelse, illustrerer dette godt. Disiplinen involverer overvåkning på individnivå og mekanismer vi har gjennomgått som for eksempel selv-regulering. Biomakt, på sin side, er ifølge Kelly en maktteknologi som opererer befolkningsnivå: «Biopower involves techniques of mass surveillance [...] and of mass control, such as health campaigns.»⁸² Disiplinære maktteknikker retter seg altså mot individer, og biomakta retter seg mot befolkninger. Denne begrepsbruken skiller seg fra den vi finner hos Farsethås, som isteden kaller de maktteknologiene som fungerer på befolkningsnivå for biopolitikk, og ikke biomakt: «Fra nå av reserveres begrepet biopolitikk for den statlige reguleringsmakten som har befolkningen som sitt objekt.»⁸³ Dette føyer seg inn i Farsethås sin formulering at biopolitikken er en del av det bredere begrepet biomakt, som også omfatter maktteknikker på individnivå. Farsethås sier også om skillet Kelly tegner: «Opposisjonen mellom disiplin-institusjoner og regulerings-stat må ikke forstås som et absolutt skille.»⁸⁴ Her forstår Farsethås de biologiske maktteknikkene på befolkningsnivå som regulerings-stat. Denne begrepsforvirringen kan virke å stamme fra Foucault selv, som Farsethås også forklarer:

⁷⁹ Ibid., 153

⁸⁰ Ibid., 151

⁸¹ Kelly, «The Political Philosophy of Michel Foucault», 43.

⁸² Ibid.

⁸³ Farsethås, «Forsørgelsesbyrden», 13.

⁸⁴ Ibid., 15.

I *Il faut defendre la société's* tolvte forelesning tematiseres biomakt og disiplineringsmakt i hovedsak som to forskjellige maktteknikker [...] Først i *Viljen til viten* betegnes relasjonen biomakt og omfatter såvel individuelt disiplinerende som kollektivt regulerende teknikker.»⁸⁵

Det er altså først i *Viljen til Viten* at Foucault bruker biomakt som en slags samlebetegnelse som både omfatter biologisk makt på befolkningsnivå, og individuelle maktteknikker som fungerer på kroppen.

Vi kan dermed oppsummere ved å si at biomakt er et slags samlebegrep, og at biopolitikk, et begrep Foucault ikke bruker fullt så ofte og som fungerer som en slags underkategori til biomakt-begrepet, dreier seg om populasjoner på et mer overordnet politisk, nærmest administrativt nivå. Hovedpoenget mitt er å beskrive det fenomenet Foucault beskriver, nemlig at maktteknikker bruker til å manipulere mennesker rent biologisk – både på regulerende befolkningsnivå, og på individuelt, disiplinerende nivå, og derfor stiller jeg meg bak Farsethås' bruk av biomakt som et samlebegrep.

I et forsøk på å beskrive hva som er muliggjørende for at biomakt fungerer, skal jeg drøfte hvordan ny kunnskap tilrettela for at nye teknikker kunne vokse fram og komme i bruk. For å gjøre dette må vi samtidig se på forholdet mellom biomakt og kunnskap om befolkningen. Foucault forteller oss om biomaktens framvekst:

Innenfor det praktiske-politiske og økonomiske-beregninge feltet dukket det også opp problemer i forbindelse med fødselshyppighet, levetid, folkehelse, boligforhold og utvandring. Det skjedde følgelig en eksplosjon av ulike og tallrike teknikker for å oppnå en underkastelse av kroppene og kontroll over befolkningen. Slik begynner «biomaktens» era.⁸⁶

Som Foucault antyder her gjennom å nevne utviklingen av nye teknikker, kan dette knyttes opp mot kunnskap. Det han beskriver som en eksplosjon av nye teknikker og metoder ble tatt i bruk, teknikker som ble muliggjort av teknologiske og vitenskapelige framskritt i samfunnet. En av disse teknikkene er statistikk, som er avgjørende for å kunne holde orden, og gjøre maktstrukturenes påvirkning i samfunnet målbare og lettere å regulere. Denne nye

⁸⁵ Farsethås, «Forsørgelsesbyrden», 13.

⁸⁶ Foucault, *Viljen til Viten*, 153.

kunnskapen – ikke bare utviklingen av statistikkfeltet, men også mer omfattende kunnskap om for eksempel medisin og helse, demografi, og folks økonomiske situasjon – er grunnleggende for at biologiske maktstrukturer har kunne fått utvikle seg og fungere. Når man ser på befolkningen som en enhet som kan reguleres og manipuleres politisk, blir informasjonen som kan utvinnes ved hjelp av kunnskap om disse områdene viktig og anvendelig: «kunnskapen om «befolkningen» er *produktiv* på en helt annen måte enn kunnskapen om «mennesket»⁸⁷. Kunnskap om hvordan ulike faktorer kan påvirke en befolkning er verdifull, og det er nettopp kunnskapen som gjør det mulig å påvirke befolkningen biologisk. Farsethås nevner aspekter som forteller oss noe om hva denne kunnskapen kan bestå i; for det første må befolkningen ses i sammenheng med sine omgivelser, og ytre påvirkningsfaktorer som klima, landskap og naturkatastrofer må tas med i bildet. Det sier seg selv at dette er faktorer som ikke kan kontrolleres eller styres i noen betydelig grad, men det må likevel tas med i beregningen. I tillegg må man gå ut ifra at befolkningen er en målbar størrelse. Faktorer som fødsels- og dødsrater kan måles og kvantifiseres, både alene, men mer avgjørende kan man måle hvordan disse forholder seg til hverandre, og til andre faktorer som økonomiske, politiske og sosiale omstendigheter og omveltninger. Det er først når man har den nødvendige kunnskapen at man kan begynne å manipulere faktorene, ved å bruke strategier som statistikk og prognoser. Man kan redusere risikoen for enkelte ting, for eksempel kan man redusere risikoen for sykdommer ved hjelp av smittevern eller medisiner; og man kan oppmuntre til andre ting, for eksempel å få opp fødselsratene ved hjelp av økonomiske intensiver og virkemidler.

Kunnskapens rolle blir tydelig når vi ser på sykdommer: For å minske risikoen for utbredelsen av en bestemt sykdom, må man vite noe om denne sykdommen – for eksempel hvordan den oppstår eller sprer seg, og hvilke medisiner som kan kurere den. Kunnskap om disse faktorene er altså avgjørende for at biomakt kan fungere. Dette gjelder for alle typer maktteknologier for den saks skyld, fordi maktteknologiene kan ikke bevege seg utenfor horisontene til samtidens kunnskapssfære – samfunnet kan bare forholde seg til de rammene samtidens oppfinnelser og kunnskap setter for det.⁸⁸ Dette illustrerer forholdet mellom kunnskap og

⁸⁷ Farsethås, «Forsørgelsesbyrden», 18.

⁸⁸ Det er dette Deleuze er inne på når han sier «Types of machines are easily matched with each type of society – not that machines are determining, but because they express those social forms capable of generating them

framveksten av biologiske maktteknologier godt, fordi biomakten vokste fram parallelt med at vi tilegnet oss nye kunnskaper om demografi, statistikk og mennesket, og hvordan disse påvirker hverandre og dermed kan manipuleres.

Så langt har vi sett på overgangen fra suverenitetssamfunnet til disiplineringssamfunnet – en overgang som vi har sett i sammenheng med viktige historiske utviklingslinjer på den tida. Kapitalismens framvekst er sentral, og brakte med seg med teknologisk utvikling, økonomisk vekst og store demografiske skifter. Biomakta forløste den mer lokale og konkrete makta over død og liv som den suverene herskeren var i besittelse av. Her kommer det fram hvordan maktteknologiene i disiplinerings- og suverenitetssamfunnet påvirker kroppen på ulike måter.

Det fengselsaktige er sentralt for den disiplinære makta, og panoptikonet er en viktig faktor for å forstå hvordan det disiplinære samfunnet var organisert: det handler om internalisering og selv-regulering – faktorer som forsterker disiplineringsmaktas grep om enkeltmennesker og befolkninger. Vi har sett hvordan utviklingen av teknologi og vitenskap har tilrettelagt for at maktteknologier har påvirkningskraft på både hele befolkninger, og på enkeltmenneskers oppførsel og forståelse av tid og rom. Alt dette har vært viktige faktorer for disiplineringssamfunnet, som har gjort sine subjekter lydige og effektive – så de passer inn i en mal.

and using them.» (Deleuze, «Postscript», 6.) Samtidens teknologi og kunnskap sier noe om det samfunnet som bruker det.

Kapittel 3

Kontrollsamfunnet vokser fram

I dette kapitlet skal jeg drøfte det skiftet Deleuze beskriver fra de lukkede disiplinerende strukturene, til kontrollsamfunnets åpne, fritt-flytende systemer. Jeg skal redegjøre hvordan kontrollmakta opererer utenom de avgrensningene som institusjonene tilrettela for, så skillet mellom dem viskes ut. Kontrollmakta opererer på et overinstitusjonelt nivå, og kan tvinge og styre oppførsel uten å bruke makt, sperre inne eller ulovliggjøre. Åpne økonomiske systemer og flytende valutakurser, gjeld, konkurranser på arbeidsplassen, og modulerende lønnsystemer er konkrete stikkord som sier noe om metodene kontrollsamfunnet bruker istedenfor.

Ved å drøfte Deleuzes metafor om motorveier, skal jeg vise hvordan kontrollsamfunnet har en rhizomatisk nettverks-aktig struktur, i motsetning til den hierarkiske pyramideformede strukturen til den disiplinære makta. Jeg skal vise hvordan skiftet fra rhizomatiske til hierarkiske maktstrukturer illustreres godt av overgangen fra fabrikken til den moderne korporasjonens dominans i samfunnet, et interessant bilde som både fungerer metaforisk, men også helt konkret. Dette er fordi det både gjelder helt faktisk – de klassiske fabrikkene slik Foucault beskriver dem blir stadig byttet ut med korporasjoner med mer moderne, kapitalistiske businessmodeller, og som en lignelse – på samme måte som den fengselsaktige er å finne i de andre aspektene ved det disiplinære samfunnet, går elementer fra moderne selskapers businessmodeller igjen i kontrollsamfunnet. Motorveimetaforen er sentral fordi den gir oss viktig innsikt i hvordan maktstrukturene i kontrollsamfunnet er tilpasningsdyktige, og i stadig modulasjon. Dette foregår ved at maktstrukturene – sammen med alle aspekter og institusjoner i samfunnet – er koblet sammen i et stort nettverk av deformasjon, eller formforandring, som fører til at kontrollmakta kan være i stadig forandring for å tilpasse seg sine subjekter. Jeg skal tydeliggjøre hvordan det er nettopp dette den rhizomatiske strukturen åpner for.

Jeg vil presisere at kontrollsamfunnets framvekst, som andre historiske utviklingslinjer, ikke er en brå og ukomplisert begivenhet. Hovedpoenget til Deleuze er at disiplineringsmakta ikke

lenger er holdbart som forklaringsmodell for den dominerende maktformen i samfunnet, og at andre maktmekanismer er i ferd med å komme til. Kontrollsamfunnet og disiplineringsamfunnet utelukker ikke hverandre – Deleuze sin påstand er at vi er i en overgangsfase. Denne overgangsfasen var Foucault også bevisst på⁸⁹ – i Deleuze sine ord: «Foucault [...] clearly said that disciplinary societies were not eternal. He clearly thought that we were entering a new type of society.»⁹⁰ Både Deleuze og Foucault gir uttrykk for at ulike maktformer både er ubestandige og kan sameksistere – at maktformer i samfunnet glir gradvis over i hverandre snarere enn å forandres over natta. Det Foucault gjorde, som Deleuze bygger videre på, er å dele opp en historisk tidslinje etter hva slags type makt som er særegent og dominerende. Oppegård forteller: «Deleuzes periodisering av kontrollsamfunnet følger den samme historieteoretiske logikken som hos Foucault: Samfunnsformer defineres av den dominerende formen for maktutøvelse.»⁹¹ Ordet «dominerende» tilsier at flere maktmekanismer kan være i spill samtidig – forholdet mellom disiplinerende og kontrollerende makt arter seg ikke som en dikotomi hvor den ene avløser den andre på et bestemt tidspunkt eller på en altomfattende måte. Elementer av disiplineringsmakt finnes i kontrollsamfunnet, og overgangen er stadig pågående. Det som er Deleuze sin påstand i 1990 er at en ny type makt, nemlig kontrollmakt, er i ferd med å overta som den dominerende i samfunnet.

Rhizomatisk organisasjon og modulerende krefter

Der fengselet var Foucaults bærende bilde på den disiplinære maktformen, kan det sies at Deleuze sin mest treffende metafor for kontrollsamfunnets organiseringsmodell var motorveier. Metaforen kapper både det rhizomatiske og det modulerende ved kontrollmakt:

«Control is not discipline. You do not confine people with a highway. But by making highways, you multiply the means of control. I am not saying this is the only aim of highways, but people can travel infinitely and «freely» without being confined but while being perfectly controlled. That is our future.»⁹²

⁸⁹ Blant annet sier han: «De massive og kompakte disiplinære metoder oppløses i smidige kontrollmetoder, som lett kan tilpasses nye oppgaver.» Foucault, *Overvåkning og Straff*, 188. Her, interessant nok, bruker Foucault til og med begrepet kontroll.

⁹⁰ Deleuze, *Regimes of Madness*, 321.

⁹¹ Oppegård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 242.

⁹² Deleuze, *Regimes of Madness*, 322.

Deleuze sier altså at man kan bli kontrollert og styrt i kontrollsamfunnet, uten at man trenger å være innesperret. Denne typen over-institusjonell kontroll er preget av fri flyt og fungerer i et åpent system, eller snarere som mange åpne systemer på kryss og tvers av hverandre – som et nettverk: kontrollmetodene blir dermed multiplisert. Du har tatt førerkort, du har kjøpt deg en bil, og det er bygget svære motorveier hit og dit over hele verden. Du kan kjøre hvor du vil i hele verden, og du bestemmer selv hvor og når du vil kjøre. Det oppleves som frihet. Men du må svinge der veien svinger, du må kjøpe bensin og du må følge trafikkreglene. Bevegelsene dine blir også registrert ved hjelp av fotobokser og GPS-systemer. Dette er en samling teknikker som alle spiller inn på hvordan en motorvei fungerer, og det er dette Deleuze sikter til når han sier at motorveiene multipliserer kontrollmetodene. Sigurd Oppegård utdyper dette med mer detaljert beskrivelse av motorveiens egenskaper.

«Motorveien er en samling av innretninger for å holde bilistene på veien og koordinere mange enheters bevegelser. Styringen kan ikke gjøres ut fra en på forhånd fastlagt strategi, men ved hjelp av et stort repertoar av teknikker som hele tiden tilpasses forholdene.»⁹³

Oppegård understreker mangfoldet i teknikker – at det er et stort repertoar av dem som fungerer i sammenheng, og som i tillegg kan tilpasse seg etter omstendighetene. Dette tydeliggjør motorveienes nettverks-aktige struktur, fordi vi ser hvordan styring og kontrollering kan skje uten at det trengs én bestemt dirigerende enhet – det er ikke en styrende kraft som er bestemmende, men det er heller en mangfoldighet av styrende krefter som fungerer om hverandre og kan varieres og justeres hver for seg, for å lede trafikken i en bestemt retning. Dette er altså overførbart til kontrollsamfunnet: Her fungerer maktstrukturer som et mangfold av mekanikker og metoder i et nettverk. Fordi det består av en samling teknikker, kan forandringer skje på utvalgte maktteknikker uavhengig av hverandre basert på omstendighetene, som å trekke i trådene av et spindellev. Det er nærliggende å karakterisere den samlingen maktstrukturer som blir uttrykt gjennom motorveimetaforen for manipulasjon – å påvirke eller lede noe eller noen i en ønsket retning, gjerne også på en skjult måte. Multipliseringen av kontrollmetodene og det nettverks-aktige tjener denne hensikten, fordi det gir kontrollen fleksibilitet, og flere muligheter til å tilpasse seg til hver enkelt av oss,

⁹³ Oppegård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 247.

og til ulike forhold eller mål som kan være i stadig forandring. Derfor er motorveien er en treffende metafor for kontrollen som maktmekanisme.

Metaforen om motorveier sier oss også noe om kontrollsamfunnets rhizomatiske organiseringsmodell. Vi kan forstå et rhizom som et nettverk av multiplisiteter, hvor ethvert punkt er tilkoblet alle andre punkter. Deleuze lånte begrepet om rhizomet fra botanikken, hvor det sier noe om hvilken struktur eller modell noe vokser etter. Måten en ingefærrot vokser på er det klassiske eksempelet på noe som vokser rhizomatisk, som vi kan sammenligne med måten trær vokser på. Treet har røtter nede i bakken, og det strekker seg opp etter himmelen med greiner ut fra stammen i et slags gitt mønster. Treet trenger ikke å følge mønsteret perfekt, poenget er heller at det finnes et mønster som treet vokser etter. Trær vokser *hierarkisk*: det har en stamme i midten som alle greinene vokser ut fra, som vi kan kalle for kjernen, og ut fra denne kjernen vokser greinene – de største og eldste nederst, og de minste og nyeste øverst. Under bakken finnes røttene, som også er forbundet med stammen. En ingefærrot, derimot, har ikke et tydelig mønster det vokser etter: Alle ingefærrøtter ser helt ulike ut, som klumper med utvekster og skjevheter i arbitrære retninger. Kaos er et mer beskrivende ord enn struktur – ingefærroten vokser sporadisk og tilfeldig uten et midtpunkt eller en kjerne som kan tilsvare treet's stamme. Roar Høstaker omtaler det rhizomatiske som «heterogene koplinger utan å bli hemma av strenge kategoriar»⁹⁴; rhizomet har ikke en kjerne eller et senter, ingen opp eller ned. Det oppfører seg vilkårlig og usystematisk som et nettverk. I en hierarkisk struktur finner vi tydelige skiller, for eksempel skillet mellom subjekt og objekt, utenfor og innenfor, eller menneske og maskin. Rhizomet forholder seg ikke til disse dikotomiene: det er snarere som en prosess – en multiplisitet, bestående av multiplisiteter koblet sammen uten noen form for overordnet struktur.

Et fenomen som er et godt bilde på rhizomatisk organisering, er internett: en teknologi som åpner for koblinger på kryss og tvers over hele verden, bygget opp av informasjonsstrømmer som umiddelbart kan bevege seg fritt over hele verden.⁹⁵ «Omgrepet rhizom inneber [...] at

⁹⁴ Roar Høstaker, «Rhizomet, Nettet og Boka», 37.

⁹⁵ Det nærliggende å påstå at internettet har vært et godt hjelpemiddel for kontrollsamfunnets framvekst – i en alternativ transkribering av et intervju med Antonio Negri nevner Deleuze *Minitel*, den franske forløperen til dagens internett, som noe som kan organisere mennesker gjennom allestedsnærværende kontroll: «It can be done through Minitel after all». (Funnet i Galloway, «Superfold», 522.) At Deleuze nevner dette er interessant,

det er mogleg at alt kan koplast med alt anna og det kan ikkje vere noko rart at dette omgrepet seinare har vorte knytt til internettet». ⁹⁶ Her trekker Roar Høstaker linjer mellom rhizomet og internett, ved å peke på internettets mangfoldige muligheter for tilkobling – at alt kan kobles til alt annet. Dette har vi sett at også gjelder for rhizomet. Internett som bildet på noe rhizomatisk, kaprer også rhizomets regenerative evner. ⁹⁷ Vi kan forstå disse regenerative egenskapene i betydningen at hvis en brist eller et avbrudd skulle skje på en bestemt forbindelse, kan den rettes opp igjen ved at en ny forbindelse produseres et annet sted: på denne måten er rhizomet i stadig endring.

Buchanan kaster lys over internettets regenerative egenskaper ved å sammenligne det med fjernsynet. Han forteller oss at da fjernsynet først kom til Australia, ble det nasjonalt regulert fra starten av; det var krav både om at innholdet som ble kringkasta skulle være informativt og gratis, og i tillegg at det skulle være tilgjengelig for alle. Buchanan påpeker at internett aldri har vært i nærheten av å bli like regulert; det kan bli regulert kun «in the most *ad hoc* way via band-aid legislation which, in the case of child pornography say, can do nothing more than ban certain practices and create the judiciary conditions needed to punish the offenders, but cannot actually stop it.» ⁹⁸ Buchanan påpeker at mangelen på regulering på internett først og fremst er grunnet at det ikke er mulig å gjennomføre: vi kan ulovliggjøre visse typer innhold (overgrepsmateriale) eller oppførsel (å laste ned eller dele overgrepsmateriale) på internett, for eksempel ved å gjøre det straffbart, ved å sperre eller legge ned nettsider, eller ved å slette innhold. Men fordi innholdet ikke er lagret lokalt, så er det i praksis umulig å stoppe det; det vil kunne dukke opp et annet sted. Det finner alltid nye veier, i likhet med rhizomet. Selmer-Andersen utdyper dette aspektet: «Det primære i rhizomet er endring og bevegelse. Når brudd eller stratifiseringer oppstår, eller skillelinjer etableres, vil rhizomet tendere til å finne veier rundt, eller helt nye veier.» ⁹⁹ At rhizomets regenerative egenskaper illustreres i internettet blir tydelig gjennom Buchanans eksempel med barnepornografi: Vi kan aldri

fordi det er så konkret: det sier noe om at internettets tilgjengelighet gjennom stadig mer avanserte digitale maskiner åpner for en rhizomatisk flyt av informasjon i samfunnet. Dette skal jeg grundigere inn på i neste kapittel, hvor vi skal se nærmere på kontrollsamfunnet i lys av den digitale teknologien.

⁹⁶ Høstaker, «Rhizomet, Nettet og Boka», 40.

⁹⁷ Timan, «Panopticon to Participation», 22.

⁹⁸ Buchanan, «Deleuze and the Internet», 6.

⁹⁹ Selmer-Anderssen, «Den Rhizomatiske Organisasjon», 25.

stoppe innhold fra å bli lastet opp, delt eller lastet ned, fordi i et nettverk av tilkoblinger vil det alltid alltid finne nye veier. Dette konkretiserer det regenerative aspektet ved rhizomet.

Kontrollmakta, som vi kan se gjennom motorvei-metaforen, er rhizomatisk organisert, i motsetning til disiplineringsamfunnets hierarkiske organisering. Disiplineringsamfunnets hierarkiske stil er tydelig – det finnes en byråkratisk maktpyramide, for eksempel mellom fabrikkeieren, fabrikk sjefen og arbeiderne, og dette hierarkiet er forholdsvis forutsigbart og konkret. Rhizomatisk kontroll er på sin side en kontrollmetode som er tilpasningsdyktig, og som baserer seg på tilpasning – kontrollen flyter fritt og multipliseres i et nettverk snarere enn å følge et strengt, hierarkisk mønster. Galloway sier det slik: «disciplinary societies, characterised by confinement and bureaucratic hierarchy, gave way to control societies, characterised by ‘free-floating’ cybernetic organisation»¹⁰⁰. Denne frittflytende organisasjonen er fleksibel og tilpasningsdyktig fordi den ikke trenger å forholde seg til et strengt hierarki – den kan bevege seg fritt og dermed tilpasse seg for å maksimere effektiviteten sin. De gamle institusjonene har gått fra å være lukkede rom til å bli kodete figurer¹⁰¹ som fungerer i rhizomatiske nettverk.

Som jeg har nevnt, er denne rhizomatiske flyten av maktstrukturer en kontrast til den hierarkiske strukturen disiplinære maktstrukturene var formet etter. I Foucaults disiplinære samfunn var reglene, normene og de strenge fysiske avgrensningene nødvendige for maktutøvinga – det var disse makta opererte gjennom og baserte seg på. Dette er et aspekt Deleuze legger vekt på i sin gjengivelse av Foucault: de disiplinære institusjonene var låst til konkrete rom – sykehuset, fengselet, skolen og fabrikkene – som alle er fysiske steder hvor disiplinen utspiller seg. Dermed kan du også fjerne deg fra dem – når du kommer hjem fra jobben på fabrikkene er du ikke lenger underlagt reglene derfra, og skillet mellom institusjonen og hjemme, samt skillet institusjonene seg imellom, blir tydelig. Selv om den foucauldianske forståelsen av makt anerkjenner at makta fungerer på mange plan og også beveger seg utenfor institusjonene, blant annet ved at selvdisciplineringa virker helt inn på kroppen, er det ingen tvil om at de fysiske avgrensningene, særlig i fengselet, er viktige for maktutøvelsen,

¹⁰⁰ Galloway, «Computers and the Superfold», 516. Bruken av begrepet kybernetikk her er interessant, og begrepet skal jeg komme tilbake til i neste kapittel.

¹⁰¹ Deleuze, «Postscript», 6.

noe den panoptiske strukturen er et eksempel på. Panoptisk overvåkning er avhengig av innesperring fordi den baserer seg på å kunne styre hvor fangene befinner seg: nemlig innenfor fengselsvokterens synsfelt. Kontrollsamfunnet trenger ikke disse fysiske grensene, for du befinner deg hele tiden under dens kontroll – kontrollen opererer i et åpent miljø. Grensene mellom institusjonene blir dermed visket ut:

In the disciplinary societies one was always starting again (from school to the barracks, from the barracks to the factory), while in the societies of control one is never finished with anything – the corporation, the educational system, the armed services being metastable states coexisting in one and the same modulation, like a universal system of deformation.¹⁰²

Ulike deler av samfunnet, som militæret og korporasjonene, eksisterer altså i det Deleuze kaller en universell deformasjon; en modulasjon. Vi kan forstå bruken av modulasjonsbegrepet her som beskrivende for kontrollens logikk, altså hvordan den fungerer. Institusjonenes maler trengs ikke, fordi kontrollmakt kan forholde seg til flere maler på en gang. Disse malene er *foranderlige*, og det er her modulasjonsbegrepet kommer inn. Kontrollsamfunnet modulerer seg selv i den hensikt å tilpasse seg sine objekter. Dette modulerende aspektet ved kontrollsamfunnet speiler rhizomets regenerative evner, som vi så tidligere. Oppegård forteller oss: «Heller enn å påtvinge ett sett definerte normer, retningslinjer eller verdier på den enkelte, er kontrollen en maktform som følger med og iverksetter tilpassede tiltak for å justere atferd.»¹⁰³ Slik er det universelle systemet av deformasjon og formforandring bygget opp. Kontrollmakt åpner dermed opp handlingsrommet vårt og utvider rammene vi kan bevege oss innenfor, nettopp fordi det er i konstant forandring og tilpasning. Det er denne modulasjonen og kontinuerlige tilpasningen som muliggjør kontrollens fleksibilitet: «controls are *a modulation*, like a self-deforming cast that will continuously change from one moment to the other, or like a sieve whose mesh will transmute from point to point.»¹⁰⁴ Deleuze gir oss nyttige sammenligninger: en slags støpeform som er deformerende, altså elastisk og formforanderlig; en sil hvis rist er i evig forandring, og som kan tilpasse seg det som passerer gjennom den.

¹⁰² Deleuze, «Postscript», 5.

¹⁰³ Oppegård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 248.

¹⁰⁴ Deleuze, «Postscript», 4.

Denne fleksibiliteten gjør at kontrollmakta ikke er synlig for oss – når de fysiske avgrensningene blir ukonkrete og foranderlige, blir de utydeliggjort, og man kan glemme at de er der. Dette er effektivt, fordi det motvirker vår naturlige opplevelse av motstand mot tydelig innsnevring av handlingsrommet vårt, et poeng som Bogard påpeker: «The new controls promise to counter the resistance of populations to confinement by instituting a kind of mobile and free form of enclosure.»¹⁰⁵ Bogard virker å vise til at mennesker har en slags naturlig motvilje mot innesperring – som kan virke naturlig at stemmer.

Institusjonenes grenser viskes ut

Deleuze beskriver at institusjonene bryter sammen, samtidig som vi opprettholder ritualene fra de gamle institusjonene – nærmest som et skalkesjul. «Workshops and factories are bursting at the seams.» sier Deleuze. «Wouldn't it be better to use more sub-contracting and working from home? Arent there other ways to punish people than prison?»¹⁰⁶ Alle de gamle institusjonene, som fengselet, skolen og fabrikken, er i en generell krise,¹⁰⁷ de slutter å være adskilte og autonome, og makta løsrives fra de fysiske stedene. Fordi objektene ikke lenger er underlagt én institusjon av gangen, blir institusjonenes makt sekundær, mens de overordnede kontrollmaktstrukturene er primære. Makta befinner seg med andre ord på et overinstitusjonelt nivå: «one is never finished with anything»¹⁰⁸ er talende, og kommer godt fram hvis man ser på arbeidsplassen – for i kontrollsamfunnet drar du aldri egentlig hjem fra jobben. Brusseau gir oss et moderne eksempel på dette: «Work emails get read in bed at 3 am»¹⁰⁹. Eksempelet illustrerer godt hvor vanskelig det er å identifisere skillet mellom arbeid og fritid, og det gjorde seg gjeldende under koronapandemien og den medfølgende, vedvarende kulturen for hjemmekontor. Kontrollsamfunnet «retter seg mot objekter mens de er i bevegelse, og er ikke nødt til å holde dem fast for å justere deres atferd.»¹¹⁰ Denne reguleringen skjer overalt, i et nettverk av kontrollerende maktteknikker satt i system. Disse er vanskelige å definere, nettopp på grunn av det rhizomatiske systemet de befinner seg i,

¹⁰⁵ Bogard, «Coils of a Serpent», 2.

¹⁰⁶ Deleuze, *Regimes of Madness*, 321.

¹⁰⁷ Deleuze, «Postscript», 3

¹⁰⁸ Deleuze, «Postscript», 4.

¹⁰⁹ Brusseau, «Deleuze's Postscript Updated for Big Data Analysis», 13.

¹¹⁰ Oppegård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 252.

men vi finner likevel flere eksempler på det. Oppegård gir oss følgende eksempel om helsevesenet:

Før ble den tuberkuløse sendt av gårde for at hele «individet» skulle bli friskt på sanatoriet. Dagens antibiotika, derimot, er ikke avhengig av hvor personen befinner seg, for å fungere, men kurerer sykdommen uavhengig av hvor den syke befinner seg, ved kun å rette seg mot de delene av mennesket som gjør det sykt.¹¹¹

Dette eksempelet er interessant mest fordi det sier noe om omfanget som er muliggjort av kontrollmaktas overinstitusjonelle egenskaper. Dette gjelder altså også helsevesenet på linje med alle de andre institusjonene, og blir også uttrykt i blant annet det at vi har hjemmetjenester. Et annet eksempel på kontrollmaktas overinstitusjonelle maktteknikker er gjeld, som Deleuze selv nevner: «Man is no longer man enclosed, but man in debt.»¹¹² Gjeld, så vel som kredittscore, er en teknikk som fungerer på et nivå som er overordnet institusjonene, gjelden er med deg uansett hvor du befinner deg. Det er dette som gjør den dyptgående.

Deleuze gir oss også et konkret eksempel på en av kontrollsamfunnets moduleringsmetoder, som handler om tilpassing av lønnen til den enkelte arbeideren: «The corporation works more deeply to impose a modulation of each salary».¹¹³ Det er ikke lenger nok at du møter opp til tiden og gjør det du skal, for kontrollmakta vil at folk skal bli igjen på jobben seine kvelder og presse seg selv så mye som mulig. Eksempelet Brusseau gav oss om at vi leser jobb-e-poster fra senga på nattestid, støtter oppunder dette. I følge Deleuze er altså lønninger en viktig drivkraft: man blir gjerne betalt i forhold til prestasjon, så man skal yte maksimalt av egen maskin og konkurrere med kollegaene sine. Dette gjør at hver og ens lønning blir offer for kontrollsamfunnets modulerende krefter: «the factory was already familiar with the system of bonuses, but the corporation works more deeply to impose a modulation of each salary, in states of perpetual metastability that operate through challenges, contests and highly comical group sessions.»¹¹⁴ Disse konkurransene er typiske i den moderne kapitalismen, og et nylig

¹¹¹ Oppgård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 250. Dette Oppegård sier sist, nemlig at medisinen kun retter seg mot den delen av mennesket som er sykt, er et godt eksempel på dividualisering, en sentral mekanisme for kontrollmakt som vi skal inn på i neste kapittel.

¹¹² Deleuze, «Postscript», 6.

¹¹³ Ibid., 4.

¹¹⁴ Ibid.

eksempel er selskapet GameStop¹¹⁵ som arrangerte en dansekonkurranse på TikTok for sine ansatte, der premien var at man kunne vinne flere arbeidstimer.

GameStop-eksempelet sier oss noe om businessmodellen til korporasjonen: Det er nemlig korporasjonene og businessene som har overtatt for fabrikkene: «the factory has given way to the corporation.»¹¹⁶ Korporasjonene, i motsetning til fabrikkene forventer at du snarere enn bare å jobbe for dem, skal *leve* for dem. «Many young people strangely boast of being «motivated»; they re-request apprenticeships and permanent training.»¹¹⁷ Dette er en internalisering av maktas behov på et annet nivå enn hos det disiplinære samfunnet – nå blir arbeidet nærsagt en livsstil, og vi danser på TikTok og leser e-poster i nattestimene for å prestere bedre på jobben. Utviskingen av grensene mellom arbeid og fritid er påfallende – når drar man egentlig hjem fra jobben?

William Bogard påpeker at det er elementer av disiplin i kontrollmakta. Ifølge ham la disiplineringsamfunnet til rette for kontrollsamfunnets framvekst – det er vanskelig å forestille seg kontrollsamfunnet uten å samtidig vurdere forarbeidet som disiplineringsamfunnet gjorde. Han sier om kontrollsamfunn kontra disiplineringsamfunn: «they have all their «feel» without their walls».¹¹⁸ Skillet mellom disiplineringsamfunnet og kontrollsamfunnet arter seg ikke som en dikotomi eller en motsetning, og noen av logikkene og teknikkene til den disiplinierende makta har bestått – men de opererer ikke lenger innenfor institusjonenes grenser, og det er dette som er en viktig forskjell, som er det Bogard påpeker.

Mark Kelly er en som går så langt i sin kritikk av Deleuze, at han benekter selve utgangspunktet at kontrollmakt er noe annet enn disiplinærmakt, og sier at de to maktformene heller er to sider av den samme saken. Hans to hovedargumenter virker å være for det første at Deleuze har mistolket Foucault, og for det andre at elementene i Deleuzes beskrivelse av kontrollsamfunnet allerede er dekket av Foucault i hans beskrivelse av

¹¹⁵ Maher, Cian. «GameStop is Having a TikTok Competition for its Employees and One of the Prizes is 10 Extra Labor Hours». *The Gamer*. 03.11.2020. [<https://www.thegamer.com/gamestop-black-friday-hours>] (Hentet 17.03.2023.) Konkurransen ble riktignok avlyst på grunn av kritikk på både sosiale og tradisjonelle medier, men det er likevel et slående eksempel på konkurransekulturen Deleuze snakker om.

¹¹⁶ Deleuze, «Postscript», 6.

¹¹⁷ Ibid., 7

¹¹⁸ Bogard, «Coils of a Serpent», 3.

disiplineringsamfunnet. Det som kanskje er den viktigste misforståelsen Kelly sikter til er den at han påstår at Deleuze har misforstått disiplinærmaktens essens – hvordan type ting det faktisk er. Deleuze legger vekt på innesperring og fysiske grenser, og karakteriserer disiplineringsamfunnet normativt som noe negativt. «Such spatial effects are not those that Foucault's work on discipline in the early to mid-seventies focuses on»¹¹⁹: Kelly sin påstand er at dette fokuset på innesperring er hentet fra *Galskapens Historie* (1973), en av Foucaults første bøker, og at den omhandler maktteknologier fra sekstenhundretallet. Det som umiddelbart fungerer som et motargument til dette, er at jeg først og fremst har brukt *Overvåkning og Straff* i mitt prosjekt for å beskrive de rigide disiplinære maktstrukturene. Kelly framstiller det nærmest som at Deleuze med viten og vilje har gått inn for å mislede leserne sine og manipulere Foucault sine ord. Dette framstår som lite sannsynlig, særlig tatt i betraktning at de to var gode venner. Når det gjelder Kellys andre argument, nemlig at elementene ved kontrollsamfunnet allerede er kapret av disiplineringsamfunnet, mener jeg Kelly tar feil. Det er flere likhetstrekk og felles elementer blant de to, i stor grad fordi det er snakk om en historisk utviklingslinje og ikke en hard dikotomi. Både kontrollmakt og disiplinærmakt beskriver regulering og kontrollering av enkeltmennesker og populasjoner, men jeg mener det faktum at det er sentrale likhetstrekk mellom disiplinær- og kontrollmakt bare underbygger og tydeliggjør formodningen vår fra kapittel en om at Deleuze opererer med en Foucauldiansk maktforståelse. For eksempel er det at institusjonene er i krise og bryter sammen som vi har sett i dette kapitlet et argument for at maktstrukturene i kontrollsamfunnet verdt sitt eget begrep: denne løsrivingen fra institusjonelt bestemt makt, og de overinstitusjonelle, modulerende maktstrukturene som dermed herjer, er ikke å finne en beskrivelse av i Foucault sin beskrivelse av disiplineringsmakt. Likhetstrekkene Kelly bruker i sitt argument, underbygger også Bogard sitt argument om at disiplineringsamfunnet nær sagt gjorde forarbeidet for kontrollsamfunnet – og tilrettela for dets framvekst.

Vi har sett hvordan grensene mellom de gamle institusjonene har blitt brutt opp, og at kontrollmakta har funnet nye, tilpasningsdyktige metoder for å nær sagt manipulere oss inn i et ønsket handlingsmønster. Institusjonenes grenser viskes dermed ut, og en ny maktmekanisme basert på modulasjon og deformasjon dominerer. Denne kjennetegnes av at

¹¹⁹ Kelly, «Discipline is Control», 152.

det er kontrollen som former seg etter subjektene, og ikke omvendt. Når de fysiske skillene blir usynliggjort, framstår kontrollen som frihet, og dette kommer fram gjennom motorveimetaforen. Den rhizomatiske organiseringa bidrar til dette ved at den muliggjør at kontrollmekanismene kan være overalt samtidig, gjennom et nettverk av modulerende maktmekanismer og -strukturer som ikke er stedbundet.

Kapittel 4

Dividualisering og digital teknologi

I dette kapitlet skal jeg drøfte forholdet mellom kontrollsamfunnet og den moderne, digitale teknologien. Hovedmålet mitt er å vise hvordan den digitale teknologien, preget av kybernetiske egenskaper og rhizomatisk organisering, er en faktor som bidrar til kontrollsamfunnets dividualiserende struktur.

Den digitale teknologiens innvirkning på dividualiseringa kommer godt fram i det jeg omtaler som smartbyer: Deleuze skriver i «Postscript» om en framtidsby som ved hjelp av digital teknologi styrer menneskers bevegelser gjennom å spore dem og regulere tilgang ved hjelp av digital teknologi. Jeg skal både vise at idéen om disse smartbyene inkorporerer mange av de viktigste maktmekanismene og -teknikkene i kontrollsamfunnet jeg har gjennomgått til nå, og argumentere for at Deleuzes framtidsby ikke lenger trenger å være et produkt av fantasien – i 2023 kjenner vi igjen elementer fra smartbyene i den virkelige verden. For å tydeliggjøre dette, skal jeg vise hvordan elementer fra smartbyen blir aktualisert i Shoshana Zuboffs idé om overvåkningskapitalismen – som tar i bruk overvåkningsteknologi som er annerledes enn den panoptiske overvåkingen som ble beskrevet av Foucault.

Før jeg kan diskutere disse smartbyene skal jeg forklare begrepet dividualisering, og vise hvordan de dividualiserende kreftene er en viktig dimensjon ved hvordan kontrollsamfunnet. Kontrollsamfunnet opererer med det Deleuze kaller divider, nemlig entiteter uten det vi forstår som en konvensjonell identitet, som i motsetning til individer kan bli delt opp i biter. I tillegg kommer en drøfting av digital teknologi og hva som kjennetegner denne i vår tid. For å utdype dette skal jeg ha særlig fokus på to egenskaper ved dagens dominerende digitale teknologi, som også er egenskaper ved kontrollsamfunnets maktteknikker for øvrig: Den første er de rhizomatiske egenskapene som særlig preger internettet som vi så i forrige kapittel, og som gjør at informasjonen kan flyte fritt og ubegrenset. For det andre preges mye digital teknologi av kybernetiske egenskaper. Kybernetikk er en styringsmekanisme som fungerer ved hjelp av feedback; en kybernetisk maskin korrigerer oppførsel ved å analysere data for så å tilpasse seg deretter. Det vil vise seg hvordan samspillet mellom disse elementene

bidrar til skreddersydde handlingsrom for hver og en av oss, og aktualiseres i de tenkte smartbyene til Deleuze og overvåkningen som vi skal drøfte at foregår der.

Individer blir til divider

For å kunne undersøke hvordan individualiseringa i kontrollsamfunnet arter seg, skal jeg først drøfte hvordan disiplineringssamfunnet på sin side virket individualiserende. Et individ i denne sammenhengen kan forstås som en enhet som ikke kan bli delt opp i biter uten å miste sin egenart – en person er et individ som kan være sammensatt av mange evner, karakteristikk eller kjennetegn, men ingen av disse kan trekkes fra eller mistes uten at individet mister sin særegenhet, og blir ødelagt eller omdannes til et nytt individ – da slutter det med andre ord å være seg selv. Et individ er altså noe som er helt eget og udelelig: det er «in-dividable». Individene var en viktig del av hvordan disiplineringssamfunnet ble bygget opp – Oppegård gjengir Foucault slik: «Disiplineringen styrer populasjoner qua individer.»¹²⁰ Menneskene i disiplineringssamfunnet blir betraktet som individer, og dette henger sammen med disiplineringssamfunnets kroppslige dimensjon, som vi utforsket i kapittel 2. Vi så hvordan maktstrukturene fungerer på selve kroppen på en dyptgående måte, og en dimensjon ved dette er altså at disiplineringssamfunnet virker individualiserende.

I disiplineringssamfunnet finnes en sentral dikotomi: på den ene siden har du individet, og på det andre siden har du massen. Disse er ikke likestilte, men forholder seg til hverandre ved at individet har sin bestemte plass inne i massen. Som Deleuze skriver i «Postscript»: «The disciplinary society has two poles: the signature that designates the *individual*, and the number or administrative numeration that indicates his or her position within a *mass*.»¹²¹ En signatur peker ut individet, og dette er det nærliggende å forstå som et navn, altså en identitet. I tillegg har du et slags nummer, på det administrative planet, som bestemmer hvor du befinner deg innenfor massen – hva som er din posisjon eller stilling – som spesifiserer hvordan akkurat du som individ forholder deg til massen du er en del av. Det er individer de disiplinære maktstrukturene fungerer på og forholder seg til. Vi ser individualiseringa tydelig i den panoptiske fengselsstrukturen, som deler individer inn i fysiske rom som lar dem

¹²⁰ Oppegård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 249.

¹²¹ Deleuze, «Postscript», 5.

observeres hver for seg. I de panoptiske fengselscellene blir man dermed individualisert, og skilles samtidig fra massen. Individet er gjenstand for maktutøvelsen, altså maktas objekt, samtidig som det er et produkt av makten – individet er både redskap og gjenstand for de disiplinære maktteknikkene.

Dan Beer utdyper om individenes rolle i disiplineringssamfunnet: «within Foucault's network of power, 'the individual' itself has no potential to exist as anything more than a collectivity [...], for this entity is incapable of functioning outside the forces of power that have temporarily given it life». ¹²² Han utdyper det at de disiplinære maktstrukturene produserer individer – eller gir dem liv. Som et resultat av dette er ikke individene i stand til i det hele tatt å eksistere uten å være del av en kollektivitet – en samlet masse som består av dresserte, effektive og produserende individer, hvis individualitet kan justeres. Dette poenget finner vi også i «Postscript»: «at the same time power individualizes and masses together, that is, constitutes those over whom it exercises power into a body and molds the individuality of each member of that body». Som Deleuze påpeker, kan selve individualiteten bli formet – maktstrukturene kunne anerkjenne hvert enkelt individ sine behov, styrker, og begrensninger, med motivasjonen om å bygge en produktiv samlet masse – bestående av adskilte, dresserte enheter. Dette sier noe om at disiplineringssamfunnet innebærer en dikotomi mellom massen og individet.

At massen og individet sameksisterte, var i følge Deleuze ikke et problem i det disiplinære samfunnet – «the disciplines never saw any incompatibility between these two». ¹²³ Tvert imot har vi nettopp sett hvordan det finnes et samspill mellom de to, hvor individene både er objekter for og resultater av den disiplinerende makta. Men denne dikotomien finner vi ikke igjen i kontrollsamfunnet: kontrollsamfunnets objekter er blitt til individer snarere enn individer. Når vi forstår et individ som en udelelig enhet som ikke kan deles uten at den mister sin egenart, så kan vi i denne sammenhengen forstå et individ noe som nettopp kan deles. Mens disiplinen forholdt seg til oss som individer, er individene helt uvesentlige for kontrollmakta. Den trenger nemlig bare bestemte bestanddeler av oss for å utøve bestemte typer kontroll. De forskjellige delene av oss kan bli kontrollert hver for seg. Disse delene kan vi forstå som

¹²² Beer, *Form and Power*, 100.

¹²³ Deleuze, «Postscript», 5.

spesifikke kjennetegn eller egenskaper ved oss – det kan være medisinske, biologiske faktorer, psykologiske kjennetegn, eller opplysninger om vaner og oppførsel – kort sagt består det av informasjon. I disiplineringsamfunnet var man en kropp rundt andre kropper i et fysisk rom, men for kontrollen er kropper, forstått som samlinger av alle individualiserende faktorer i en udelelig helhet, uviktig: «komponentene som utgjorde individet, kan undersøkes og forandres hver for seg.»¹²⁴ Mennesker har blitt samlinger av informasjon, som kan bli plukket fra hverandre og modulert deretter. «We no longer find ourselves dealing with the mass/individual pair. Individuals have become ‘*dividuals*’, and masses, samples, data, markets or ‘*banks*.’»¹²⁵ Deleuze påpeker her at samtidig som individene har blitt til divider, har massen blitt til data, markeder eller banker. Deleuze forteller oss at forholdet mellom disse begrepene må forstås som å være bevegelig, vekslende og i stadig sirkulasjon: «the man of control is undulatory, in orbit, in a continuous network.»¹²⁶ Dividene forholder seg til data, markeder og banker ikke på samme måte som individet i massen, men som i en åpen krets; rhizomatisk og kontinuerlig – som et nettverk.

Deleuze nevner flere konkrete eksempler på hvordan dividualiseringa manifesterer seg, i det han kaller en «sosio-teknologisk» studie av kontrollmekanismer.¹²⁷ Han beskriver hvordan både utdanningsinstitusjonene, helsevesenet og bankene opererer ut fra bestemte biter av informasjon fra oss som er nyttig for dem. For bankene er man en såkalt kredittscore, eller en gjeld. Om helsevesenet sier han: «the new medicine [...] that singles out potential sick people and subjects at risk [...] substitutes for the individual or numerical body the code of a «dividual» material to be controlled.»¹²⁸ I dette tilfellet er det de genetiske risikofaktorene våre, for eksempel, som er materialet som skal bli kontrollert, altså kontrollsamfunnets subjekt.

Deleuze snakker om data og nettverksaktige systemer, og fremhever med det at dividualiseringa henger sammen med en teknologisk utvikling i samfunnet – som har lagt til rette for at informasjonen vi gir ifra oss kan bli tolket og deretter filtrert, sortert og behandlet

¹²⁴ Oppegård, «Kontrollsamfunnet og Nyliberalismen», 15.

¹²⁵ Deleuze, «Postscript», 5.

¹²⁶ Ibid., 6.

¹²⁷ Ibid., 7.

¹²⁸ Ibid.

på kort tid og i store mengder. Teknologien er også en muliggjørende faktor for at de dividuelle opplysningene kan hentes inn i det hele tatt – fordi informasjon kan lagres og deles på en annen måte en før. Dette er fordi en datamaskin kan behandle informasjon i store mengder og høyt tempo, og det trengs ingen menneskelige, byråkratiske mellomledd mellom avsenderen og mottageren av informasjon. Sigurd Oppegård understreker at den digitale teknologien bringer med seg nye mulighetsbetingelser, som forsterker kontrollsamfunnets dividualiserende effekt: «I tråd med teknologisk utvikling, og spesielt mulighetene for å analysere store mengder data, er det ikke lenger nødvendig å ta høyde for alt. Enkeltkomponenter kan justeres for å frembringe det ønskede utfallet.»¹²⁹ Befolkningens dividuelle egenskaper gjøres om til datarepresentasjoner, og dette er informasjon som med den riktige teknologien kan digitaliseres og kvantifiseres, og dermed anvendes i mange ulike systemer samtidig, og vi etterlater oss digitale, fotspor hele tiden, som kan undersøkes og moduleres hver for seg.

I 2023 er algoritmer en illustrasjon på dividualiseringa og dens bruk av digital teknologi. Det er ikke jeg, som et individ – altså en identitet med et navn i konvensjonell forstand, som får opp reklame for nye sminke-trender på Facebook-feeden min – det er «kvinne i aldersgruppen atten til tretti-fem». Det er heller ikke jeg som blir foreslått videoer av intervjuer med fotballspillere på startsidene av YouTube – det er «en som fulgte med på fotball-VM».¹³⁰ Det finnes ingen grense for hvor mange slike demografier jeg kan være en del av – altså hvor mange deler jeg som divid består av og kan deles opp i, og hvor mange sammensetninger ulike utvalg av dividuelle egenskaper kan bestå av. Datamaskinen min er, fordi jeg har hatt og brukt den lenge, innehaver av store mengder data om mine vaner, og det er gjennom å analysere disse dataene at den med stor nøyaktighet kan plassere meg i kategoriene fotball-fan og jente-som-sminker-seg – disse kategoriene blir jeg altså plassert i basert på en tolkning av utvalgte dividuelle egenskaper i bestemte sammensetninger.

¹²⁹ Oppegård, «Fengselet i Kontrollens Tidsalder», 249.

¹³⁰ I begge disse tilfellene er det ikke snakk om kun én dividuell egenskap som blir anvendt av algoritmene – det er snakk om en kombinasjon av flere: de dividuelle egenskapene kan kombineres på utallige måter i utallige sammensetninger.

Kybernetiske systemer og øyeblikkelig kommunikasjon

«Types of machines are easily matched with each type of society»¹³¹, sier Deleuze. Han beskriver først at i de tidlige suverenitetsamfunnene var maskinene enkle og mekaniske – det var spaker, tannhjul, klokker og trinser. Senere, i disiplineringsamfunnet, gikk man over til å bruke teknologi som involverte energi, som dampmaskiner. I kontrollsamfunnet er det en tredje form for teknologi som dominerer, nemlig den digitale teknologien – det er datamaskinen som er kontrollsamfunnets maskin: «the societies of control operate with machines of a third type, computers.»¹³² Digital teknologi generelt, og datamaskiner spesifikt, karakteriseres av at de kan bearbeide, lagre og formidle informasjon og data i så store mengder, samt i et så høyt tempo, som aldri før har vært mulig. Selve ordet datamaskin blir bare nevnt en gang i «Postscript», men Deleuze utdyper at det dreier seg om «coded figures – deformable and transformable – of a single corporation that now only has stockholders.»¹³³ Disse kodede figurene står i kontrast til disiplineringsamfunnets analoge rom, med en eier eller sjef på toppen, privat eller statlig. Her kan vi kjenne igjen skillet mellom disiplineringsamfunnets hierarkiske struktur og kontrollsamfunnets rhizomatiske struktur som vi gjennomgikk i forrige kapittel – organiseringsstrukturene kommer til uttrykk gjennom henholdsvis fabrikken og den moderne korporasjonen, hvis dynamiske og diffuse struktur speiles i aksjeeiere istedenfor fabrikkereiere.

Deleuze går ikke dypt inn på tekniske og maskinelle detaljer, men Alexander Galloways påstand om at den digitale teknologien er en såkalt «crux»¹³⁴ – kjernen, eller det mest vesentlige – er likevel nærliggende: «the crux of the 'Postscript' is something else entirely. The crux of this short text has to do with technology. For here is one of those rare moments in which Deleuze comments on actually existing contemporary technology, specifically computers.»¹³⁵ Galloway tolker det som at datamaskinen, sammen med annen beslektet digital teknologi, befinner seg i midtpunktet av idéen om kontrollsamfunnet. Det faktumet at Deleuze nevner datamaskiner i det hele tatt kan altså fungere som et argument for dette, ifølge Galloway.

¹³¹ Deleuze, «Postscript», 6.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Galloway, «Computers and the Superfold», 517.

¹³⁵ Ibid.

Et begrep som er beskrivende for mye av dagens digitale teknologi, er kybernetikk, et begrep som også brukt av Deleuze selv i en beskrivelse av teknologi.¹³⁶ Kybernetikk kan forstås i denne sammenhengen som systemer og maskiner som styres basert på tilbakemeldinger som mottas eller registreres om omgivelsene rundt. Informasjonen som kommer inn blir tatt til etterretning, og systemet justerer seg selv deretter. I dag er det imidlertid vanlig å forbinde begrepet med det digitale på et mer generelt plan – «cyber bullying» er den engelske betegnelsen på nettmobbing, og det blir gjerne snakket om «cyber space» om det digitale rommet som oppstår på internett. Mer spesifikt så er kybernetiske systemer styringsmekanismer som fungerer via sirkulære kausale prosesser. Disse prosessene er sirkulære fordi de fungerer gjennom *feedback loops*: altså mottar de informasjon i form av tilbakemeldinger, og modulerer seg deretter. Et eksempel på noe som fungerer kybernetisk er en termostat som regulerer varmetilførselen i et rom. Hvis termostaten mottar informasjon om at det er kaldt ute, vil den justere opp varmetilførselen inne, så temperaturen holder seg stabil på den temperaturen den er stilt inn på å opprettholde. Kybernetiske systemer tolker altså feedback som den mottar, og modulerer seg selv deretter: det er dette som menes med at det er en kausal, sirkulær prosess. I tillegg til å være beskrivende for det Deleuze kaller kontrollsamfunnets definerende maskiner, er det kybernetiske også et godt bilde på kontrollsamfunnets struktur for øvrig,¹³⁷ som Ronjon Paul Datta forteller oss: «Deleuze suggests that power in contemporary Western societies functions according to the same logic of control.»¹³⁸ Begrepet sier noe om hvordan teknologien regulerer seg ut fra hvilken informasjon den mottar, og dermed interagerer med oss, kan vi se det i sammenheng med kontrollsamfunnets modulerende egenskaper som vi undersøkte i forrige kapittel.

Internett er en rhizomatisk maskin, som vi så i forrige kapittel: det har en frittflytende rhizomatisk organisering uten en kjerne, som åpner for et mangfold av tilkoblinger. En annen ting som er definerende for internettet, er at det åpner for at interaksjon kan skje nærmest i sanntid, så kommunikasjon kan skje med ekstremt høy, «ultra-rapid»¹³⁹ hastighet – det

¹³⁶ Deleuze, *Foucault*, 131.

¹³⁷ Dette følger samme logikk som vi så tidligere, ved at rhizomatiske strukturen som er å finne i mye av den digitale teknologien speiler den rhizomatiske strukturen til selve kontrollsamfunnet.

¹³⁸ Datta, *Demystifying Deleuze*, 24.

¹³⁹ Deleuze «Postscript», 4.

tilrettelegger for kommunikasjon og utveksling av informasjon som er nærmest øyeblikkelig. Dette potensialet for øyeblikkelig kommunikasjon er å finne igjen i flere digitale maskiner – den kybernetiske termostaten, for eksempel, som også fungerer gjennom ultra-rask kommunikasjon mellom termometeren og apparatet som stiller inn varmen. Gjennom teknologier for umiddelbar kommunikasjon kan utgående og inngående informasjon formidles med en gang, og tilpasningen og moduleringen kan dermed ha umiddelbar virkning – kontrollmekanismene kan justere seg etter oss i sanntid. Teknologiene «samler på den ene siden inn informasjon om individene som utgjør populasjonen, men på den andre siden sender den også ut informasjon og manipulerer den verden aktørene handler i»,¹⁴⁰ ifølge Oppegård. Informasjonen datamaskinen min sender fra seg, for eksempel om mine vaner og preferanser, blir mottatt av ulike selskaper og tjenester, som deretter kan bruke den til å sende informasjon tilbake til meg – for eksempel i form av personlig tilpasset reklame, basert på mine digitale spor. For eksempel kan et selskap gi meg tilpasset reklame for en restaurant i nærheten av meg, basert på et sted smarttelefonen min har registrert at jeg oppholder meg, og dette skjer altså i sanntid. Vi kan se antydninger til hvordan det kybernetiske og det rhizomatiske fungerer sammen: det rhizomatiske åpner for informasjonsflyten i utgangspunktet, og tilrettelegger for et mangfold av tilkoblinger: for eksempel kommunikasjonen mellom en tredjepart (for eksempel Google), datamaskinen min og meg. Det kybernetiske på sin side er modulerende, og kan justere hva jeg får tilgang til, basert på feedback om hva jeg pleier å klikke på.

Samtidig som han fastslår datamaskinen som kontrollsamfunnets definerende maskin, kommer Deleuze med en viktig presisering: «Types of machines are easily matched with each type of society – not that machines are determining, but because they express those social forms capable of generating them and using them.»¹⁴¹ Det er ikke riktig å kalle maskinene som blir forbundet med et samfunn for bestemmende: de er ikke determinerende for hvordan samfunnet er, men de sier noe om hva et samfunn er kapabelt til å produsere og bruke. Dermed kan man si at den digitale teknologien ikke er determinerende for kontrollen, heller ikke kan den reduseres til et resultat av kontrollen: men at kontrollen og den digitale teknologien går hånd i hånd. Dette gjelder også for den rhizomatiske, kybernetiske teknologien vi har diskutert, fordi det er denne som sier noe om kontrollsamfunnet, som altså

¹⁴⁰ Oppegård, «Kontrollsamfunnet og Nyliberalismen», 17.

¹⁴¹ Deleuze, «Postscript», 6.

er i stand til å generere og bruke dem. Det rhizomatiske og det kybernetiske er både å forstå som egenskaper ved den digitale teknologien, som er den teknologi-typen som Deleuze parer opp med kontrollsamfunnet, og som maktstrukturer som er typiske for kontrollsamfunnet som helhet: kontrollsamfunnets rhizomatiske, kybernetiske organisering tydeliggjør at kontrollen i sin essens er spredt og beveger seg i åpne kretser, og at den modulerer seg basert på dividuelle opplysninger om hver enkelt av sine subjekter.

En mutasjon av kapitalismen

Deleuze karakteriserer den teknologiske utviklingen som en mutasjon av kapitalismen: «This technological evolution must be, even more profoundly, a mutation of capitalism.»¹⁴² Han sammenligner denne med den forrige mutasjonen av kapitalismen på 1800-tallet, som vi kjenner igjen fra beskrivelsen av disiplineringsamfunnet og dets framvekst. Som vi var inne på i kapittel 2, var dette en kapitalisme som dreide seg om produksjon og eiendom, og som ble tydeliggjort av disiplineringsamfunnetes struktur av lukkede rom – «nineteenth-century capitalism is a capitalism of concentration, for production and for property.»¹⁴³ Disiplineringsamfunnets kapitalisme baserer seg på konsentrasjon – økonomisk vekst er motivasjonen, og innesperring er metoden. Dette er en måte å forstå kapitalisme på som ligger nært tenkere som Karl Marx og Max Weber. Weber forsto kapitalismen som en måte å maksimere utgifter og minimere kostnader på, ved å gjøre produksjonen så forutsigbar og effektiv som mulig. Han la vekt på protestantismen som en faktor som var opphavet til en arbeidsmoral som gjorde denne effektiviteten mulig – dermed er kapitalismen ifølge Weber et produkt både av økonomiske og kulturelle faktorer.¹⁴⁴ Vi kan også forstå kapitalismen ved hjelp av Karl Marx, som vektla at produksjonsmidlene er privateide, og at det finnes en skeivhet i merverdi: hvor mye fabrikkieren tjener, for eksempel, går på bekostning av hvor mye fabrikkarbeiderne tjener. Dette er i Marx' syn er «nye betingelser for undertrykkelse, nye former for kamper»:¹⁴⁵ og i Shoshana Zuboffs ord er denne kapitalismen en vampyr som

¹⁴² Deleuze, «Postscript», 6.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Cook, «The Impact of Christianity on Capitalism», 692.

¹⁴⁵ Marx, mfl., *Det Kommunistiske Partis Manifest*, 9.

livnærer seg på arbeidskraft.¹⁴⁶ Deleuze beskriver at i kontrollsamfunnet blir produksjonen derimot flyttet til den tredje verden:¹⁴⁷

It is a capitalism of higher order production. It no longer buys raw materials and no longer sells the finished products: it buys the finished products or assembles parts. What it wants to sell is services and what it wants to buy is stocks. This is no longer a capitalism for production but for the product, which is to say, for being sold or marketed. Thus it is essentially dispersive, and the factory has given way to the corporation.¹⁴⁸

Kapitalismen fungerer ikke lenger ved at det er råmaterialer som blir kjøpt og ferdige produkter som blir solgt – nå dreier det seg om markedsføring, hvor det er tjenester som blir solgt og ferdige produkter som blir produsert i og kjøpt fra den tredje verden. Vi kan trekke en parallell fra denne overgangen mellom produksjonsmodeller som Deleuze beskriver og overgangen fra fordisme til post-fordisme. Begrepet fordisme stammer fra strukturen til Henry Fords bilproduksjon tidlig på 1900-tallet, og det beskriver en organisering som er preget av samlebåndsproduksjon og spesialisering. Post-fordismen er idéen om at moderne industri og produksjon har beveget seg vekk fra denne typen samlebåndsbasert masseproduksjon, til heller å basere seg på fleksibilitet – både fleksible systemer og maskiner, fleksibel arbeidstid og fleksible lønninger for arbeidere.

Douglas Spencer beskriver overgangen mellom fordisme og post-fordisme i en diskusjon om Deleuzes kontrollsamfunn slik: «a movement from the rigidly segmented and hierarchical work patterns of the Fordist era towards those that are 'de-hierarchized' and based upon flexible networks.»¹⁴⁹ Parallellen til Deleuzes beskrivelse av kapitalismens mutasjon, og overgangen fra disiplineringsamfunnets fabrikker til den kontrollsamfunnets korporasjoner, er tydelig, fordi vi i Spencers ordbruk kjenner igjen sentrale momenter fra Deleuze: vi husker begreper som masseproduksjon og hierarkiske strukturer på den ene siden, og fleksibilitet basert på åpne nettverk på den andre siden.

¹⁴⁶ Zuboff, *Surveillance Capitalism*, 9.

¹⁴⁷ Vi kan forstå «den tredje verden» som den delen av verden vi i dag gjerne kaller for det globale sør.

¹⁴⁸ Deleuze, «Postscript», 6.

¹⁴⁹ Spencer, «Architectural Deleuzism», 13.

Smartbyer og overvåkningskapitalisme

I «Postscript» kan vi lese om en framtidsby drevet av digital teknologi, som jeg heretter skal kalle for smartbyen. En drøfting av denne smartbyen er interessant fordi det fører sammen flere faktorer vi har vært inne på – blant annet kybernetisk teknologi, rhizomatisk modulering, kontrollsamfunnets løsrivelse fra konkrete steder, og dividualisering. Sammenhengen mellom smartbyen og overvåkning er opplysende, men jeg skal se hvordan det har blitt tolket litt ulikt – ved å trekke linjer til både Zuboffs overvåkningskapitalisme, og Foucaults panoptiske overvåkning. Deleuze forteller oss om smartbyen:

Félix Guattari has imagined a city where one would be able to leave one's apartment, one's street, one's neighborhood, thanks to one's (dividual) electronic card that raises a given barrier; but the card could just as easily be rejected on a given day or between certain hours; what counts is not the barrier but the computer that tracks each person's position – licit or illicit – and effects a universal modulation.¹⁵⁰

I denne byen handler det om kontroll av bevegelser uten fysisk innesperring, ved hjelp av en tenkt teknologi som kan gi posisjonen til ethvert element innenfor sitt miljø i sanntid. Det som blir utforsket befinner seg i skjæringspunktet mellom regulering av tilgang på informasjon på den ene siden og fjernkontroll av fysiske bevegelser på den andre, og viser hvordan det førstnevnte kan påvirke sistnevnte. Maktteknikken både forutsetter og konkretiserer elementer vi har gjennomgått: For det første har smartbyen en kybernetisk dimensjon. Den modulerer seg ved hjelp av feedback, noe vi kan se gjennom bemerkningen av at hvem som skal ha tilgang på hva kan oppdateres og moduleres når som helst – og denne tilgangen kan bli gitt like fort som den kan bli tatt vekk, basert på informasjon om for eksempel registrerte bevegelser. For det andre har smartbyen en rhizomatisk struktur – det åpner for at maktstrukturene kan gjennomsyre byen ved å befinne seg overalt på en gang. Istedenfor at maktstrukturene som i disiplineringssamfunnet befinner seg på utsiden og vokter og bestemmer over et lukket, avgrenset rom, befinner maktstrukturene i smartbyen seg overalt som et nettverk som interagerer med oss gjennom ulike koblinger og systemer, som kan bevege seg på kryss og tvers av hverandre. For det tredje er umiddelbar kommunikasjon en faktor: for at denne tenkte smartbyen skal fungere, er den avhengig av at noe på ett sted kan påvirke noe på et annet sted i sanntid, for eksempel justering av enkeltes tilgang til visse

¹⁵⁰ Deleuze, «Postscript», 7.

områder. For det fjerde handler det om dividualisering – det tenkte elektroniske nøkkelkortet blir beskrevet som dividuelt. I smartbyen spiller hvem jeg er som individ med mine særegne egenskaper og kjennetegn liten rolle – systemene forholder seg til min posisjon og mine tilganger. Objektene for makta, dividene, blir en ulik kilde til informasjon basert på hvilket system de interagerer med. Smartbyens dividuelle subjekter oppfører seg dermed som en flyt av data som kobler seg på et større nettverk av rhizomatiske maskiner.

I vår tid skal det ikke like mye fantasi til for å se for seg denne smartbyen. Selv låste jeg meg inn i bygningen jeg sitter i nå via et elektronisk nøkkelkort, en tilgang jeg har som noen sikkert har mulighet til å inndra når som helst. I forbindelse med sin sin trettiårs-oppdatering på det teknologiske aspektet av Deleuze sin artikkel om kontrollsamfunnet, forteller James Brusseau oss at spådommen om smartbyen på mange måter har gått i oppfyllelse; nå i 2023 går vi faktisk alle rundt med en datamaskin i lomma som sporer posisjonen vår – «regardless of how fictional it sounded then, today these mechanisms are as common as mobile phones constantly signalling the nearest transmission towers.»¹⁵¹ Brusseau opplyser oss også om en viktig faktor som Deleuze ikke nødvendigvis så komme: Et viktig aspekt ved det som er dagens virkeliggjøring av smartbyer er nemlig ikke bare det faktum at vi nå kan posisjoneres i sanntid, men variasjonen og mengden lokasjonsmålere som spiller inn.¹⁵² Den digitale teknologien i dag har vokst til å omfatte mye mer enn bare 90-tallets datamaskiner som Deleuze hadde å forholde seg til: tre tiår senere er vi omringet av digital informasjonsteknologi og infrastruktur på alle kanter. Ikke nok med at telefonene vi bestandig bærer med oss stadig sender signaler til telefonlinjer, og selskaper via internettet, med informasjon om hvor vi befinner oss, men det er utallige ulike selskaper og mekanismer som både innhenter og bruker denne informasjonen. Det er ikke én sentral kontrollmakt som regulerer tilgangen vår til ulike steder og tjenester – det er et stort utvalg av dem. Brusseau gir oss noen eksempler:

Foursquare asks us to check in at different places we visit. Yelp tells us what's nearby and therefore what we are near. If we search Google Maps, then knowledge about our destination is ready for dissemination even before we leave.¹⁵³

¹⁵¹ Brusseau, «Deleuze's Postscript Updated for Big Data Analysis», 4.

¹⁵² Da sikter han trolig ikke først og fremst til mengden maskiner og apparater – dette gjelder i 2023 i stor grad smarttelefoner, for eksempel, som teknisk er én lokasjonsmålende maskin. Snarere sikter Brusseau formodentlig til antallet ulike selskaper og mekanismer som har tilgang på informasjonen fra, og opererer gjennom, smarttelefonene vi stadig bærer med oss.

¹⁵³ Ibid.

Denne datainnsamlingen skjer altså på tvers av virksomheter og selskaper, som kan bruke informasjonen til et mangfold av ulike formål – men en fellesnevner er at de vil ha oss til å modulere oppførselen vår – for eksempel ved å få oss til å kjøpe et spesielt produkt eller en tjeneste, å velge en viss café eller restaurant overfor en annen, eller ved å få oss til å se en bestemt film på en strømmetjeneste.

Her kan vi trekke en linje til algoritmer, kybernetiske mekanismer som blir brukt av mange av de moderne digitale maskinene vi interagerer med. I denne sammenhengen kan vi forstå algoritmer som en slags oppskrift på en spesifikk seanse eller en serie operasjoner som digitale maskiner kan bli programmert til å følge. Vi kan for enkelhets skyld se det for oss som en slik kommando: «I tilfelle input A, iverksett output B». På den måten kan algoritmene tilpasse seg oss – i tilfelle A (jeg trykker på videoer om fotball), iverksett B (framhev flere videoer relatert til fotball). Slik kan algoritmene brukes som et verktøy til å rangere eller framheve informasjon basert på feedback – de er tilpasningsdyktige og kan beregne hvordan de bør justere seg selv for å oppnå et gitt resultat. Algoritmene bidrar med andre ord til å koble oss på den rhizomatiske kontrollmaskinen ved å gi oss skreddersydde mulighetsbetingelser, som konstant kan modulere seg – derfor er algoritmer en kybernetisk teknologi. Et eksempel på en individualiserende algoritme er at søkemotoren Google automatisk tilpasser søkeresultatene til hver enkelt av oss, basert på alle dataene den har lagret om oss. Dette kan vi lese om på googles egne nettsider: «Med personlig tilpasning får du Google-søkeresultater som er skreddersydd for deg, basert på aktiviteten din.¹⁵⁴ Mange nettsteder og sosiale medier har lignende algoritmer,¹⁵⁵ som gjør at alle vil få en helt unik, personlig startside, eller tilpassede forslag; fordi de er kybernetiske maskiner kan de spå hva vi sannsynligvis vil trykke på, basert på hva vi *pleier* å trykke på. De baserer seg med andre ord på forutsigelse, noe vi straks skal komme nærmere inn på. Algoritmene er en viktig puslespillbrikke i den store rhizomatiske kontrollmaskinen; et maskineri som er avansert og effektivt:

when it comes to mapping flows of individuals, recognising patterns, and leading through inventives, today's data-driven advertisers – supported by a vast and growing

¹⁵⁴ Google Hjelp, «Personlig Tilpasning og Google-søkeresultater», funnet 03.04.2023.

<https://support.google.com/websearch/answer/12410098>

¹⁵⁵ Netflix, Instagram og Facebook, for å nevne noen.

infrastructure of information collection, processing, and distribution enterprisers – are practical experts.¹⁵⁶

Brosseau tilskriver her kløkt og listighet til det han kaller en infrastruktur av informasjonsinnsamlende virksomheter; virksomheter som benytter seg flittig av digitale maskiner som et verktøy. De enkelte virksomhetene kan sies å være bestanddeler av den overordnede kontrollmakta, som bestemte informasjons-strømmer som kobler seg på et enormt nett av universell modulasjon. Smarttelefonen våre, for eksempel, sender ut signaler om våre digitale vaner og vår posisjon, og dette er et eksempel på at vi har blitt til strømmer av informasjon. I tillegg er dette et eksempel på individualisering, fordi den dataen som blir lagret av smarttelefonene våre nødvendigvis er oppstykket: Vi søker på restauranter i visse byer, vi søker etter produkter og tjenester vi har lyst til å kjøpe, i tillegg er det allerede lagret flere individuelle egenskaper som at jeg er en jente, jeg bor i Bergen, jeg liker denne typen musikk, og så videre. Måten smarttelefonene, for eksempel, tilpasser seg til oss på, lager en kobling til individualiseringa, fordi det understreker at snarere enn at det er individer som blir kategorisert og behandlet, er det individuelle egenskaper som blir kategorisert.

For å utdype denne infrastrukturen av informasjonsinnhenting, skal jeg trekke en linje til Shohana Zuboff sin idé om overvåkningskapitalismen. Begrepet beskriver det som en ny global arkitektur av atferdsvaner, altså behaviorisme, og som en mutasjon av kapitalismen.¹⁵⁷ Begrepet kaster lys over den teknologiske utviklingen og dens forhold til maktstrukturene i samfunnet, og Zuboffs fokus ligger på store firmaer som Facebook og Google og deres praksis for innsamling og bruk av data – altså personlige opplysninger om oss.

Surveillance capitalism unilaterally claims human experience as free raw material for translation into behavioural data. [...] It revives Carl Marx's old image of capitalism as a vampire that feeds on labor, but with an unexpected turn. Instead of labor, surveillance capitalism feeds on every aspect of every humans's experience.¹⁵⁸

Dataene om våre digitale vaner og oppførsel, som vi kan kalle for adferdsdata, blir i følge Zuboff høstet fra alle aspekter av selve den menneskelige opplevelsen. I sammenhengen med

¹⁵⁶ Brosseau, «Deleuze's Postscript Updated for Big Data Analysis», 16.

¹⁵⁷ Zuboff, *Surveillance Capitalism*, «Definition».

¹⁵⁸ Zuboff, *Surveillance Capitalism*, 8–9.

mitt prosjekt er det nærliggende å forstå disse adferdsdataene som individuelle egenskaper, og å sammenligne det Zuboff beskriver som et eksempel på individualisering. Dette er fordi dataene om meg er nødvendigvis oppstykket og delt idet den havner i Google sine hender – adferdsdata om meg er utvalgte deler av min oppførsel som behandles og forandres hver for seg. Zuboff fokuserer også på mengdene data som selskapene besitter og bruker om oss. Vi kan få en følelse av omfanget i statistikken: i 2021 var det 92% av nordmenn som hadde tilgang på datamaskin hjemme, 96% som hadde tilgang på smarttelefon, og hele 98% som hadde tilgang på internett.¹⁵⁹ Tilgangen på internett blant nordmenn lå til sammenligning på 39 % i år 2000.¹⁶⁰ Det har med andre ord skjedd en enorm utvikling i vårt forhold til digital teknologi: når det er så mange mennesker som er koblet på internett via digitale maskiner, det sier noe om mengden data som følgelig er tilgjengelig som gratis råmateriale, som Zuboff kaller det.

Robin Murray kaller Zuboffs overvåkningskapitalisme for en ny versjon av Bentham's panoptikon: «firms like Google and Facebook are in the business of creating a twenty-first century version of the panopticon.»¹⁶¹ Han forteller oss at overvåkingen i denne nye versjonen av panoptikonet handler om at dataene som blir samlet inn om oss blir brukt til å påvirke oppførselen vår. Han sier om Google: «Their over-riding interest is to get into every aspect of our lives – [...] what they are concerned with is patterns, and the sale of wide ranges of data to those who wish to use it to shape behaviour.»¹⁶² Dette oppsummerer Zuboffs poeng om at de store selskapene påvirker oss ved å bruke dataene de har om oss, og at overvåkingen er dyptgående, med mål om å gjennomsyre alle aspektene av livet vårt. Murray gir oss imidlertid ingen detaljer om hvilke måter dette er en ny versjon av panoptikonet på. Kanskje sikter han til panoptikonets internaliserende effekt på sine subjekter vi så i forrige kapittel, som foregår ved at det overvåkende blikket blir internalisert fordi potensialet for å bli observert alltid er til stede, men aldri blir verifisert – og sammenligner dette med det Zuboff er inne på når hun sier at overvåkningskapitalismen har hele vår menneskelige opplevelse som sitt subjekt, og ikke bare vår arbeidskraft? I så fall tolker Murray Zuboffs poeng om at

¹⁵⁹ Statistisk Sentralbyrå, «Norsk Mediebarometer 2021», friggitt 26.04.2022. https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/tids-og-medi bruk/artikler/norsk-medi ebarometer-2021/_attachment/inline/21eec81a-a3d3-4cac-abd5-f08465e840a0:e2c775c93315c5645f8085659988863ae12393ad/SA169_web.pdf

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Murray, «Post-post-Fordism in the Era of Platforms», 203

¹⁶² Ibid.

overvåkningskapitalismen virker på hele den menneskelige opplevelsen som en videreutvikling av panoptikonets internalisering og kroppsliggjøring av makt. Jeg mener sammenligningen er svak, fordi den ikke redegjør godt nok for forskjellene mellom panoptisk overvåkning og overvåkningskapitalisme: i motsetning til panoptikonet, som i stor grad kun er avhengig av trusselen om overvåkning, følger faktisk den digitale overvåkningskapitalismen opp trusselen om overvåkning. Overvåkningens subjekter hos Zuboff blir *de facto* overvåket ved at overvåkningsapparatet stadig samler inn informasjon og tilpasser seg subjektene – mens den panoptiske overvåkningens subjekter normaliserer en viss type oppførsel ved å internalisere fengselsvokterens blikk og regulere seg selv basert på potensialet om at man kan bli overvåket til enhver tid. Og dette har sammenheng med at kontrollsamfunnets maktstrukturer, ved hjelp av digital teknologi, former seg etter oss, og er ikke avhengige av at vi former oss etter dem i like stor grad. Murrays sammenligning mellom Zuboff og Foucault kaprer ikke denne forskjellen, og derfor er det nødvendig å trekke inn andre kommentatorer som kan hjelpe oss å nyansere og klargjøre detaljene i forholdet mellom panoptikonet og overvåkningskapitalismen.

Blant dem som mener overvåkningen i overvåkningskapitalismen må forstås på en annen måte enn den panoptiske overvåkningen, er Efe Basturk. Han kaller den overvåkningsteknikken som finnes i kontrollsamfunnet for post-panoptisk, og legger i sin definisjon av begrepet vekt på det faktum at post-panoptikonet ikke er stedbundet: «through computer-based technologies, surveillance is processed both rapidly and broad aspect; and therefore, surveillance could be anywhere at any time.» Vi kjenner igjen skillet mellom disiplineringsamfunnet og kontrollsamfunnet: den panoptiske overvåkningen var bundet til tid og rom, og avhengig av å observere subjektene på et bestemt sted. Overvåkningen i kontrollsamfunnet er heller nettverksaktig og frittflytende – ikke stedbundet. Basturk tilskriver allestedsnærværet til den post-panoptiske overvåkningen til den digitale teknologien, som tilrettelegger for at overvåknings- og kontrollteknikker kan fungere utenfor horisontene av innesperring og konkrete steder. Han argumenterer for at vi må forstå kontrollsamfunnets post-panoptiske overvåkningsstruktur som å operere gjennom dividualiseringsprosessen – det er som divider at kontrollsamfunnets subjekter blir overvåket, og ikke individer, som var disiplineringsamfunnets overvåkningsobjekter. Dette blir altså

tilrettelagt gjennom den digitale teknologien, som muliggjør innsamling og analyse av atferdsdata, i en desentralisert og rhizomatisk struktur, og ikke gjennom fysisk avgrensning.

Oppegård støtter Basturks syn: «Kontrollen er ikke avhengig av at «blikket» internaliseres, men handler i stedet om å samle informasjon for å kunne fremme visse adferdsmønstre under noen betingelser, andre under andre betingelser.»¹⁶³ Oppegård påpeker altså at innsamling av informasjon skjer under gitte betingelser. Vi kan huske tilbake til smartbyene, hvor teknikker og teknologier fungerer i åpne rhizomatiske nettverk. Der var det fokus på sporing av posisjon og regulering av tilgang, som kunne bli gitt eller nektet oss med øyeblikkelig virkning – under ulike omstendigheter og med visse betingelser. I smartbyen trenger vi ikke lenger å internalisere panoptikonets blikk, fordi tilgangen vår blir regulert og bevegelsene våre blir registrert uansett, uavhengig av oss.

Jan Jagodzinski karakteriserer på sin side overvåkingen som vi finner både i Deleuzes kontrollsamfunn og i Zuboffs overvåkningskapitalisme, som et omvendt panoptikon. «Zuboff, in effect, presents us with an inverse panopticon model of the discipline society [...] that Deleuze continued to articulate as a 'society of control' with its refinement of the third phase of social cybernetics.»¹⁶⁴ Jagodzinski trekker fram sosial cybernetikk som den muliggjørende teknologien for kontrollsamfunnets overvåking, og dette minner oss også om smartbyen. Det modulerende ved smartbyen har også å gjøre med tilgang, og overvåkningsaspektet ved det cybernetiske ligger kanskje i at det er feedback-basert. Det kan sies at den cybernetiske termostaten overvåker varmen både inne og ute, og modulerer seg etter hvilke temperaturer den har målt. Den samme mekanismen skjer når Google lager et tilpasset søkeresultat til meg, fordi det er mine tidligere søk har blitt overvåket, og Google har modulert seg deretter. Dermed kan vi nærmest kalle overvåking for en nødvendig mekanisme for cybernetiske systemer. Dette belyser det cybernetiske ved det Jagodzinski kaller omvendt panoptisk overvåking: dette har også sammenheng med at maktstrukturene former seg etter oss, istedenfor at det er vi som former oss etter maktstrukturene. Det cybernetiske aspektet ved overvåkingen i kontrollsamfunnet, er en mekanisme som muliggjør nettopp at maktstrukturene tilpasser seg oss, og ikke omvendt.

¹⁶³ Oppegård, «Kontrollsamfunnet og Nyliberalismen», 17.

¹⁶⁴ Jagodzinski, «Paradoxes and Worries», 10.

Både Basturk, Jagodzinski og Oppegård gir oss beskrivelser av kontrollsamfunnets overvåkning som minner om smartbyen Deleuze forutså, og de er enige i at overvåkingen i kontrollsamfunnet, og overvåkingen beskrevet av Zuboff, skiller seg fra den panoptiske overvåkingen. Jagodzinski og det omvendte panoptikonet er det mest helhetlige perspektivet på overvåkingen i kontrollsamfunnet, fordi han belyser sammenhengen både med Zuboffs overvåkningskapitalisme, og med det kybernetiske aspektet ved Deleuze sitt kontrollsamfunn. I tillegg er Jagodzinskis syn interessant fordi begrepet speiler overvåkingen og karakterisering av kontrollsamfunnet som en selv-deformerende støpeform: «Enclosures are *molds*, distinct castings, but controls are a *modulation*, like a self-deforming cast that will continuously change from one moment to the other, or like a sieve whose mesh will transmute from point to point.»¹⁶⁵ Begrepet om det omvendte panoptikonet er på den måten et bilde på sammenligningen som har blitt utforsket i denne oppgaven, nemlig den mellom disiplineringsamfunnets avgrensende, forutsigbare maktstrukturer på den ene siden, og kontrollsamfunnets modulerende, tilpasningsdyktige maktstrukturer på den andre.

Tidligere i kapittelet så vi algoritmene som et eksempel på dividualisering. Algoritmene konkretiserer også den typen overvåkning som skjer i kontrollsamfunnet, fordi algoritmene er framtidsbaserte – de baserer seg på forutsigelse, og søker å forutsi hva vi skal gjøre i framtiden. Dette står i motsetning til panoptisk overvåkning, som søker å påvirke oppførsel i sanntid, der folk oppholder seg. «Contemporary surveillance techniques do not simply direct behavior, but they sort behavior into categories in order to predict future actions»¹⁶⁶. Det Sean Irwin her sier om at oppførsel blir kategorisert, styrker Basturk sin påstand om at post-panoptisk overvåkning må sees i sammenheng med dividualisering – denne sorteringen av atferd inn i kategorier kan forstås nettopp som dividualisering, fordi det er ikke individer som blir sortert – det er dividuelle egenskaper. På samme tid som atferd blir fanget opp av digitale maskiner eller systemer og gjort om til atferdsdata, blir det fjernet fra individet som var opphavet til dataene i utgangspunktet – dermed blir det til en dividuell egenskap. Sagt på en annen måte: det at oppførsel og atferd kan gjøres om til data som kan bli sortert i det hele tatt, er det som gjør maktas subjekter om til divider, snarere enn individer.

¹⁶⁵ Deleuze, «Postscript», 4.

¹⁶⁶ Irwin, «Living by Algorithm», 35.

Vi har sett at den digitale teknologien er sentral i å opprettholde kontrollsamfunnet, særlig på grunn av dens rhizomatiske og kybernetiske egenskaper. Dette kommer godt fram i Deleuzes beskrivelse av framtidsbyen jeg har omtalt som smartbyen, sett i sammenheng med overvåkningskapitalismen Shoshana Zuboff beskriver: Informasjon om mine handlingsmønstre, vaner og preferanser blir kommunisert tilbake i det rhizomatiske kontrollsystemet, og sorteres og behandles før det deretter kan brukes til å modulere og manipulere oppførselen min – uten at man nødvendigvis er klar over det. Det dreier seg om kontroll av bevegelser snarere enn innesperring, og min tilstedeværelse på internett former seg rundt meg – og ikke omvendt. Dette gjør seg i vår tid gjeldende gjennom for eksempel tilpassede reklamer og skreddersydd digitalt innhold.

Det har blitt tegnet et bilde av at individualisering, gjennom kybernetisk modulerende, åpne nettverk, har vært viktige betingelser for at kontrollsamfunnet ikke bare har fått grobunn, men også at det opprettholdes og stadig vokser.

Etterord

Deleuze påstår at enhver samfunnsorganisering har sine tilhørende maskiner, og identifiserer datamaskinen som kontrollsamfunnets maskin i 1990. Jeg mener det er nærliggende å, i en diskusjon drøye tretti år senere, heller kalle det oppdaterte kontrollsamfunnets maskin for smarttelefonen. Den lille dingsen er utstyrt med systemer som stadig registrerer den geografiske posisjonen vår, og fordi det er den vi tyr til enten vi pønsker på å kjøpe nye sko, kjeder oss, vil lese nyheter eller kommunisere med gamle kjente, så er den i tillegg innehaver av enorme mengder informasjon om oss. Denne informasjonen har, i kraft av å ha blitt digitalisert og sendt av gårde, blitt til dividuelle egenskaper, som kan deles og setter sammen igjen i ulike varianter. Bor du i Bergen og ser både på innhold relatert til sminke *og* fotball? Javel, så gjør algoritmene sitt ytterste for å møte dine behov. Det at det finnes saklige, kritiske stemmer som utforsker dette temaet, er oppløftende: det er viktig at diskusjonen ikke forholder seg på overflaten. Deleuzes teorier er, slik jeg ser det, måter å forstå samtida på som ikke bare beskriver hva som skjer, men som tar et steg tilbake og prøver å forstå lengre historiske linjer i sosiale strukturer og teknologiutvikling.

Transformasjonen i maktmekanismer gjennom historien er interessant – vi kan både snakke om halshugginger og sosiale medier innenfor den samme brede tematikken, nemlig makt. Foucault og Deleuze sin periodisering av samfunnet basert på den dominerende makttypen er vellykket fordi den viser oss hvor bestemmende maktstrukturer er for hvordan samfunnet framstår og fungerer som helhet.

Parallellen mellom biomakt og kontrollmakt er noe jeg kan tenke meg å utforske ved en annen anledning. Mange moderne eksempler kan bidra til at denne diskusjonen kan bli særlig tankevekkende, for eksempel Kina; et eksempel som også framprovoserer spørsmål om disiplinen og kontrollens sameksistens: Kina beskyldes for å bruke det nyeste av avansert overvåkningsteknologi til å overvåke individer, altså mennesker, for så å straffe dem som gjør feil, ved prikkbelastning, og til sjuende og sist fengsle dem og gi dem dødsstraff. Dette er jo en disiplinerings-aktig, hierarkisk samfunnsorganisering, kombinert med kybernetisk og rhizomatisk teknologi. Kontrollsamfunnet slik Deleuze så det for seg er kanskje best forstått som et analyseverktøy som er tilpasset den vestlige verden.

Litteraturliste

- Beer, Dan. *Michel Foucault: Form and Power*. Oxford: LEGENDA, 2002.
- Bignall, Simone. «Deleuze and Foucault on Desire and Power» I *Angekali: Journal of Theoretical Humanities* 13, no 1 (2008): 127–147.
- Bjørgne, Eirik. «Michel Foucault bidrag til forståelsen av «makt», i *Jussens Venner* (44, nr 5.) 302–314.
- Bogard, William. «The Coils of a Serpent: Haptic Space and Control Societies». I *Ctheory: 1000 Days of Theory* (September 2007): 1–15.
- Brusseau, James. «Deleuze's Postscripts on the Societies of Control: Updated for Big Data and Predictive Analytics.» *Theoria* 164, no 3. (September 2020): 1–25.
- Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society*. 2. utgave, Vol. 1. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- Cook, Deborah. «The impact of Christianity on Capitalism: Max Weber and Michel Foucault» *Philosophy Today* 64, nr 3 (2020): 691–707.
- Dahl, Robert A. «The Concept of Power», i *Behavioural Science* 2, nr 3 (Juli 1957): 201–215.
- Debord, Guy. *The Society of the Spectacle*. New York: Zone Books, 1995.
- Deleuze, Gilles. *Cinema 2: The Time Image*. London: Continuum, 2005.
- Deleuze, Gilles. «En ny Kartograf (Overvåkning og straff)». Oversatt av Maria Essholt Selvik. *Agora* 27, no 2-03 (August 2009): 247–268.
- Deleuze, Gilles. *Foucault*. London: Athlone Press, 1999.
- Deleuze, Gilles. «Postscript on the Societies of Control». *October* 59, (vinter 1992): 3–7.
- Deleuze, Gilles. «What is the Creative Act?». I *Two Regimes of Madness: Texts and Interviews 1975–1995*, redigert av David Lapoujade, oversatt av Ames Hodges og Mike Taormina. Semiotext(e), 2007.
- Eliassen, Knut Ove. *Foucaults Begreper*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2016.
- Farsethås, Hans Christian. «Disiplin, Biopolitikk og Regjering: Foucaults Maktanalyser» i *agora* (2–3, 2009) 225–246
- Farsethås, Hans Christian. «Forsørgelsesbyrden: En samtale med Foucault om biopolitikk, Rasjonalitet og Regjeringskunst». Materoppgave. Universitetet i Bergen. 2006.
- Foucault, Michel. *Overvåkning og Straff: det moderne fengselets historie*. Oversatt av Dag Østberg. Polen: Gyldendal Akademisk, 2018.

- Foucault, Michel. *Seksualitetens Historie 1, Viljen til Viten*. Oversatt av Espen Schaanning. Gjøvik: Exil, 1995.
- Foucault, Michel. «The Subject and Power». *Critical Inquiry* 8, no 4 (1982): 777–795
- Fraser, Nancy. «Foucault om Moderne Makt: Empiriske Innsikter og Normative Forvirringer» i *Agora* (2–3, 2009) 269 – 289
- Galloway, Alexander R. «Computers and the Superfold». *Deleuze Studie* 6, no 4 (2012): 513–528.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. *Imperiet*. Oversatt av Bjørn C. Ekland. Oslo: Spartacus, 2005.
- Hardt, Michael. «Det Globale Kontrollsamfunn». Oversatt av Lars Holm Hansen. *Agora* 18, no 2–3, (2000): 116–131.
- Høstaker, Roar. «Rhizomet, nettet og boka». I *Deleuze i Vest*, redigert av Helge Pettersen, Terje Hellesen og Remi Nilsen, 35–55. Bergen: Morgana Press, 2018.
- Irwin, Sean. «Living by Algorithm: Smart Surveillance and the Society of Control», i *Humanities and Technology Review* 34 (2015): 28–69.
- Jagodzinsky, Jan. *Pedagogical Explorations in a Posthuman Age: Essays on Designer Capitalism, Eco-Aestheticism, and Visual and Popular Culture as West-East Meet*, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020.
- Kelly, Mark G. E. «Dicipline is Control: Foucault contra Deleuze». I *New Formations* (2015) 84, Nr 84. 148–162
- Leib, Robert S. «Spaces of the Self: Foucault and Goffman on the Micro-Physics of Dicipline», i *Philosophy Today* 61, no 1 (2017): 189–210.
- Marks, John. «Control Society» i *The Deleuze Dictionary*, redigert av Adrian Parr. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. *Det Kommunistiske Partis Manifest*. Oversatt av Leif Høghaug. Oslo: Sentralkomiteén, 2016.
- Mathiesen, Thomas. «The Viewer Society: Michel Foucault’s ‘Panopticon’ Revisited», i *Theoretical Criminology* 1, no 2 (1997): 215–234.
- Murray, Robin. «Post-post-Fordism in the era of platforms: Robin Murray talks to Jeremy Gilbert and Andrew Goffey.», *New Formations*, nr 84 (2015): 184.
- Myklebust, Ragnar. «Marx, Foucault og Spinoza: Om Biopolitisk Produksjon og ‘affektverdi’ hos Michael Hardt og Antonio Negri», i *Agora* 22, nr 4 (2004): 64–88.
- Oppegard, Sigurd M. N. «Fengselet i Kontrollens Tidsalder: Deleuzes Skisse til Kontrollsamfunnet som Maktteoretisk Utgangspunkt» I *Fengslende Sosiologi: Makt, Straff og Identitet i Trondheims Fengsler*, redigert av J. F. Rue og I. R. Lundeberg, 239–262. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018.

- Oppegård, Sigurd M. N. «Kontrollsamfunnet og Nyliberalismen: Makt og samfunnsdiagnoser hos Deleuze og Foucault». *Agora*, 3 – 4, (2020): 7–34.
- Rabinow, Paul, Nicolas Rose. «Biopower Today», i *BioSocieties* 1 (2006): 195–217.
- Radford, Gary P., Marie L. Radford. «Structuralism, post-structuralism, and the library: de Saussure and Foucault», i *Journal of Documentation*, 2005, nr 61 (1), 60–78.
- Rutar, Tibor. «Clarifying Power, Domination and Exploitation: Between «Classical» and «Foucauldian» Concepts of Power». I *Revija Za Sociologiju* 47, no 2 (2017): 151–175.
- Selmer-Anderssen, Stig A. «Den Rhizomatiske Organisasjon: Et perspektiv på det bevegelige i organisasjonen». Masteroppgave. Universitetet i Stavanger. 2008.
- Shields, Rob, Mickey Vallee (red.). *Demystifying Deleuze: An Introductory Assemblage of Crucial Concepts*. Ottawa: Red Quill Books Ltd, 2012.
- Spencer, Douglas. «Architectural Deleuzism: Neoliberal Space, Control, and the 'Univer-city'», i *Radical Philosophy* 168 (2011): 9–21.
- Stanley, Timothy. «Urban Surveillance: The Hidden Costs of Disneyland», i *International Journal of the Humanities* 3, no 8 (2005): 117–124.
- Timan, Tjerk, Masa Galic, Bert-Jaap Koops. «Bentham, Deleuze and Beyond: An Overview of Surveillance Theories from the Panopticon to Participation», i *Philosophy and Technology* 30 (2017): 9–37
- Van Dyke, Christina. «Discipline and the Docile Body: Regulating Hungers in the Capitol», i *The Hunger Games and Philosophy*, eds. G Dunn and N. Michaud (Wiley, Blackwell Philosophy and Pop Culture Series, 2012) 250-264.
- Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism: The fight for the Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books Public Affairs, 2019.